

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 10 Sayı/Issue 24 Nisan/April 2021
Samsun-Türkiye/ Turkey

ISSN: 2147- 5490
www.dedekorkutdersisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut412>

Araştırma Makalesi/ Resarch Article

Orhon Yazıtlarında İleri Ögeler

Forward Elements in Orkhon Inscriptions

Öz

Orhon yazıtları, diğer Eski Türk yazıt ve el yazmalarından kimi farklılıklar içermektedir. Bu yazıtlarda kullanılan kimi yazı karakterleri, dil bilgisel yapılar, anlamsal çağrışımlar ve bağlam içerisinde geçen sözcükler söz konusu farklılıkları oluşturan kimi unsurlardır. Farklılıklarının yanında yazıt ve el yazmaları ortak unsurlar barındırmaktadır. Bu ortaklıklar bağlamında Orhon yazıtlarının söz varlığı açısından incelenmesi, bu yazıtların anlaşılmasında katkılar sunmaktadır. Kimi türemiş sözcüklerin kök biçimlerinin tespiti bu noktada önemli bir konudur. Yazıtların yazarları, türemiş biçimlerini kullandıkları sözcüklerin kök biçimlerinden haberdardılar. Bu tip kök biçimleri bağlam içerisinde yer almayı türemiş biçimleri bulunan yapılara ileri öge denilmektedir. Bu yazıda, Orhon yazıtlarında görülen ileri ögeler tespit edilecektir. Bu tespit, Orhon yazıtlarının diğer yazıt ve el yazmaları ile söz varlığı açısından ortaklık ve bağlantılarının saptanmasına katkılar sunacaktır. Kök biçimlerin saptanması, Orhon yazıtlarının söz varlığı açısından zenginliğini anlamakta önemli bir yere sahiptir. Çalışmada, gövde biçim olarak belirlenen yapılar kök biçime ulaşıncaya kadar yapısal ve anlamsal açıdan çözümlenecektir. Bu çalışma, yazıt ve el yazmalarında sözcük türetiminin, sözcüklerin anlamsal boyutlarının, ses değişim ve gelişimlerinin ve o dönemde Türk dilinin lehçe farklılıklarının anlaşılmasına da katkılar sunacaktır. Ayrıca üzerinde durulan sözcüklerin derin etimolojik açıklamaları yapılmış olacaktır.

Anahtar Sözcükler: İleri Ögeler, Orhon Yazıtları, Söz Varlığı, Etimoloji, Eski Türk Yazıt ve El Yazmaları.

Abstract

Orkhon inscriptions contain some differences from other old Turkic inscriptions and manuscripts. Some font character used in these inscriptions, grammatical structures, semantic connotations and words in context are some of the elements that make up these differences. Besides their differences, inscriptions and manuscripts have common elements. In the context of these partnerships, the examination of the inscriptions of Orkhon in terms of vocabulary contributes to the understanding of these inscriptions. At this point, determining the root forms of some derived words is an important issue. The authors of the inscriptions were aware of the root forms of the words in which they used their derived forms. Although this type of root forms are absent in the context, structures with derived forms are called forward element. In this article, forward elements seen in the Orkhon inscriptions will be determined. This determination will contribute to the determination of the partnership and connections of the Orkhon inscriptions in terms of vocabulary with other inscriptions and manuscripts. The determination of root forms has an important place in understanding the richness of the Orkhon inscriptions in terms of vocabulary. In the study, the structures determined as derived forms will be analyzed structurally and semantically until they reach the root form. This study will also contribute to the understanding of word derivation, semantic dimensions of words, voice changes and developments in inscriptions and manuscripts, and the dialect differences of the Turkic language in that period. In addition, deep etymological explanations of the mentioned words will be made.

Keywords: Forward Elements, Orkhon Inscriptions, Vocabulary, Etymology, Old Turkic Inscriptions and Manuscripts.

Ahmet KARAMAN*

İnönü Üniversitesi

Makale Geçmiş/ Article History

Geliş Tarihi: 20.03.2021
Kabul Tarihi: 15.04.2021
E-yayın Tarihi: 15.04.2021

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Dr.
İnönü Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya-Türkiye.
Elmek: karamana00@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000000225248972>

Giriş

Eski Türk yazısıyla taşlara işlenmiş yazıtlar arasında en meşhur olanları şüphesiz II. Türk Kağanlığı tarafından diktirilmiş olan Orhon yazıtlarıdır. Günümüzde Moğolistan'da yer alan bu yazıtlar, Türk adının geçtiği ilk metinler olmanın yanında ilk Türk tarihi ve Türk edebiyatının ilk verimleri olma özelliğine de sahiptir. Diğer Eski Türk yazıt ve el yazmalarına göre yapısal açıdan iyi durumda ve satır sayısı bakımından hacimli olmaları nedeniyle Eski Türkçenin anlaşılmasında daha çok veri sunan bu yazıtlar Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi ve Küli Çor olarak sıralanmaktadır.

Farklı bağlamlar içermeleri ve farklı boylar tarafından meydana getirilmiş olmaları nedeniyle farklı lehçeleri yansıtmalarına karşın Eski Türk yazısıyla yazılmış yazıt ve el yazmaları kimi ortak unsurlar barındırmaktadır. Bu ortak unsurlardan biri de söz varlığı açısından yazıt ve el yazmalarında yer alan sözcüklerin kimileri basit kimileri türemiş kimileri ise birleşik yapıdadır. Kimi türemiş sözcüklerin kök biçimleri ise aynı bölge yazıtları / el yazmaları içerisinde geçmemektedir. Buna karşılık söz konusu kök biçimler diğer yazıt ve el yazmalarında tanıklanmıştır. Bu tip yapılar ileri öge olarak adlandırılmaktadır. İleri ögeler, yazıt ve el yazmalarının söz hazinesinin zenginliğini göstermenin yanında, yazıt ve el yazmalarının birbiriyle olan söz varlığı açısından bağlantısını da göstermektedir. Orhon yazıtlarındaki ileri ögelerin tespiti, Eski Türkçenin kök ve gövde zenginliğinin ortaya konulmasında önemli katkılar sunacaktır. Türk dilinin gücünü ve sözcük dağarcığının zenginliğini tam anlamıyla tespit edebilmek için çeşitli araştırmalar yapan Doğan Aksan'a göre ileri ögeler, bu tespit yapılabilmesi açısından önemli bir noktadadır. Dahası Aksan'a göre özellikle yazıt ve el yazmalarında türemiş biçimleri tanıklanmasına karşın kök biçimleri görülmeyen sözcükler, Türk dilinin o dönemden daha eski zamanlarına ışık tutmaktadır (1989: 326-328).¹ Buna ek olarak ileri ögelerin saptanması, Eski Türkçenin söz yapımının anlaşılmasına da katkılar sunacaktır. İleri ögelerin araştırılması sonucunda, Orhon yazıtlarının söz varlığının tam anlamıyla tespiti de mümkün olacaktır. Ayrıca yapılacak olan bu çalışmayla takip edilen sözcüklerde görülen ses değişim ve gelişimleri ile Türk dilinin o dönemdeki lehçe farklılıkları daha sistematik olarak izlenebilecektir.

Yapılan bu çalışmada ilk olarak Orhon yazıtlarındaki ileri ögeler tespit edilecektir. Tespit edilen her bir ileri öge, ayrı bir alt başlıkta derinlemesine incelenecektir. Aynı kök biçimden türemiş olan sözcükler aynı madde başı içerisinde yer alacaktır. Maddelerin sıralanışı alfabetik bir düzende olacaktır. Çalışmada, saptanan yapıların kök biçimlerinden ve bu kök biçimlerin aldığı eklerden de bahsedilecektir. Dahası saptanan kök biçimlerin yazıt ve el yazmaları içerisinde nerede ve hangi anlamda kullanıldığına da yer verilecektir. Ayrıca eğer tespit edilen kök biçim, yazıt ve el yazmalarında geçmiyor ancak Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde tanıklanmışsa bu metinlere de atıfta bulunulacaktır. İleri ögelerin hangi yazıtın hangi satırında yer aldığı da çalışmada yer alacaktır. Buna ek olarak incelenen ileri ögeler, bağlam içerisindeki tanımlamalarıyla birlikte sunulacaktır. Tespit edilen ileri ögelerin geçtiği tüm tanık cümlelerin verilmesi, gereksiz bir hacimsel yük getireceğinden ileri ögelerle ilgili yalnızca birkaç örnek verilmekle yetinilecektir. İleri ögeler için alınacak örnek cümleler, anlam farklılıklarını göstermek açısından olacaktır.

¹ Doğan Aksan'ın ileri ögeler konusundaki görüşleri için ayrıca bk. 2004: 81-90; 2017: 49-54.

Orhon yazıtlarındaki ileri ögelerin tespitinin yapılacağı bu çalışmada, incelenecek olan sözcüklerin kapsamına, söz konusu yazıtlarda geçen kişi ve yer adları dâhil edilmeyecektir. Böyle bir ayırımın yapılmasının nedeni, takdir edileceği üzere kişi ve yer adlarının incelenmesinin sözcük türetimi ve anlambilim araştırmalarından çok daha derin çalışmaları gerektirmesidir. Kişi ve yer adları, takip edilmesi güç olan eski dönemlerdeki yapısal ve anlamsal birleşmelerle oluşmaktadır. İleri ögelerde ise daha çok izi sürülebilen yapıların tespiti söz konusudur.

Orhon yazıtlarının neşri konusunda bugüne dek pek çok çalışma yürütülmüştür. Böyle bir çalışmada, tüm neşirleri karşılaştırarak bir kapsamın belirlenmesi kimi karışıklıklara neden olacaktır. Bu nedenle en güncel çalışmalardan birinin seçilmesi gerekmektedir. Bu itibarla yapılan bu çalışmanın dil malzemesi, Erhan Aydın'ın 2017 yılındaki çalışmasında ortaya koyduğu Orhon yazıtları söz varlığıdır.

1. adınçığ

'Muhteşem, olağanüstü' karşılığındaki *adınçığ* sözcüğü, **ad-* kök biçimine sırasıyla {-(X)n-} ve {-çİg} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. **Ad-* kök biçimi Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. *Adınçığ* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KT G12 ve BK K14'te geçmektedir:²

[...] *anar adınçığ bark yaraturtum için taşın adınçığ bediz urturtum* [...]

"Ona muhteşem bir anıt mezar yaptırıtım. İcini dışını muhteşem (bir biçimde) süslettim." (Aydın, 2017: 50) [KT G12]

2. adrıl- / adrılma-

Adrıl- 'ayrılmak; ölmek' ve *adrılma-* 'ayrılmamak; ölmemek' sözcükleri, **ad-* kök biçiminden türemiştir. *Adrıl-* ve *adrılma-* sözcükleri ilk olarak {-(X)r-} ekini almıştır. Bu ek, söz konusu sözcüklerde Gabain'in de işaret ettiği üzere basitinin anlamını (simplex) vermektedir (1988: 60). *Adrıl-* sözcüğü {-(X)r-} ekinden sonra bir de {-(X)l-} ekini almıştır. *Adrılma-* sözcüğünde buna ek olarak bir de {-mA-} eki vardır. **Ad-* kök biçimi, tek başına Eski Türkçenin söz varlığında herhangi bir yerde tanıklanmamıştır. *Adrıl-* sözcüğü, Orhon yazıtlarında BK G7, T1 B2 ve O K4'te; *adrılma-* ise yalnızca O K3'te geçmektedir:³

[...] *küçlüg alp er kağanımda adrılıu bardınız* [...]

"Güçlü (ve) kahraman kağanımdan ayrılıverdiniz." (Aydın, 2017: 126) [O K4]

[...] *kaş yorıp éltéřiş kağanka adrılmadok yaşılmadok teñri bilge kağanta adrılmalım azmalım téyin ança ütledim* [...]

"Baba, ilerleyip Elteriş Kağan'dan ayrılmadığı, hata etmediği, aziz Bilge Kağan'dan ayrılmayalım, doğru yoldan sapmayalım, diye öylece öğüt verdim." (Aydın, 2017: 125)

3. akıt-

'Hücum ettirmek, saldırtmak' karşılığındaki *akıt-* sözcüğü, *ak-* kök biçimine {-(X)t-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Ak* sözcüğü bir sesteş köktür. *Ak-* fiili, tek başına

² *Adınçığ* için ayrıca bk. EDPT 63a; Gabain, 1988: 58; Tekin, 2003: 81.

³ **ad-* ve *adrıl-* sözcükleri için ayrıca bk. Karaman, 2019a.

yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. Buna karşın yazıt ve el yazmalarında Tes K3 ve Ta D2’de *ak-* fiiline {-(X)z-} ekinin getirilmesiyle kurulmuş bir *akız-* ‘akın ettirmek’ türemiş sözcüğü geçmektedir. Ayrıca ‘hücum etmek’ karşılığındaki *ak-* sözcüğüyle ‘sıvıların akması, sızması’ karşılığında kullanılan *ak-* fiili arasında da bir anlamsal ilişki vardır. Buradaki anlam ‘askerin / ordunun’ düşmanın üzerine ‘akması; akın düzenlemesi’ açısındandır. Bu mantıkla *akın* ve *akınçu* sözcükleri de aynı kök biçimden türemiştir. Günümüz askerî faaliyetlerinden biri olan ‘sızma’ terimi de bununla ilgilidir. *Akıt-* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Orhon yazıtlarında KT K8 ve T1 K11’de geçmektedir:⁴

[...] *köl tégin ewig başlayu akıt<d>ımız* [...]

“Köl Tegin’i karargâhın başında durması için akıttık (gönderdik).” (Aydın, 2017: 67)

[...] *tün akıtdımız* [...]

“Gece (boyunca) ilerledik.” (Aydın, 2017: 113)

4. *amti*

‘Şimdi, hâlihazırda’ karşılığındaki *amti* sözcüğü, *am* ‘an, şu an’ kök biçimine {+tl} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. Kök biçim, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Tuekta III yazıtında tanıklanmıştır. *Amti* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT G3-11, KT D9, BK K2-8, BK D8, BK G13-14 ve O D7’de geçmektedir:

[...] *ol amti añıg yok* [...]

“Onlar şimdi kötü (durumda) değiller.” (Aydın, 2017: 47) [KT G3]

[...] *kañım türük bilge kağan olortokınta türük amti begler* [...]

“Babam Türk Bilge Kağan tahta çıktığında Türklerin şimdiki beyleri” (Aydın, 2017: 99) [BK G13]

5. *ançola-*

‘Sunmak, takdim etmek’ karşılığındaki *ançola-* sözcüğünün bir gövde biçim olduğu anlaşılmaktadır. Sözcüğün yapısında açık bir {+lA-} eki vardır. Ancak burada {+lA-} ekinin hangi sözcüğe eklendiği tartışmalıdır. Clauson, sözcüğün kök biçimi için *ançu* adını belirler (EDPT 175b). Mehmet Ölmez, sözcüğün kök biçiminin Çince *anchang* olduğu görüşündedir (1995: 228). Talat Tekin, kök biçimi Moğolca *ancu* ile karşılaştırır (1968: 109). Ahmet Caferoğlu, *ançu* sözcüğü için ‘değer, kıymet / mükâfat’ karşılığını verir. Caferoğlu *ançula-* için ise ‘tapmak, saymak, hürmet etmek, saygı göstermek, itibar göstermek, değerlendirmek’ karşılıklarını verir (2015: 15). *Anço* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları ile Karahanlı Türkçesi metinlerinde ise tek başına tanıklanmamıştır. Eski Uygur Türkçesinde *ançola-* sözcüğü sıklıkla *ançola-* *tapın-* ve *tapın-* *ançola-* ‘saygı göstermek, hürmet etmek’ eş anlamlı ikilemelerinin bir unsuru olarak kullanılmıştır. *Anço* adının bir ödünç sözcük olduğuna yönelik görüşlere karşın sözcüğün Türkçe olması da aynı derecede mümkündür. Kimi sözcüklerin bir dilin belirli bir döneminde tanıklanmaması ve o sözcüğün akraba / komşu dillerde görülmesi nedeniyle ilgili sözcüğün bir ödünç sözcük olabileceği düşünülmektedir. Ancak bu durum incelenen

⁴ *Akız-* için ayrıca bk. Aydın, 2018: 94-95.

sözcüğün açık biçimde ödünç sözcük olduğunu göstermemektedir. Bu durumda, o sözcüğün kaynağının hangi dile ait olduğu konusundaki yaklaşımlar, önerme olarak kalmaktadır. Eski Türkçenin söz yapımında {+1A-} ekinin yaygınlığı düşünüldüğünde *anço* adının Türkçe olma olasılığı yükselmektedir. Bu yazıda, *anço* adı Türkçe kökenli bir sözcük olarak kabul edilmiştir. *Ançola-* sözcüğü, Orhon yazıtlarında yalnızca KT D32' de geçmektedir:

[...] *oŋ totok yurçın yaraklıg eligin tutdı yaraklıgdı kaganka ançoladı* [...]

“Ong Totok’un kaynını, silahlı (olduğu hâlde) eliyle yakaladı, silahlı (olduğu hâlde) kağana sundu.” (Aydın, 2017: 61)

6. arıg

‘Temiz’ karşılığındaki *arıg* sözcüğü, Clauson, Gabain ve Erdal’ın da işaret ettiği üzere *arı-* kök biçimine {-(X)g} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (EDPT 213b; Gabain, 1988: 56; Erdal, 1991: 25). *Arı* kök biçimi bir sesteş köktür. *Arı-* fiili, yazıt ve el yazmaları içerisinde Lisiç’ya II ve Bol’şoy Yaloman/5’te tanıklanmıştır. *Arıg* sözcüğünün yazıt ve el yazmaları içerisindeki tek kullanımı T2 B2’ dedir:

[...] *yanalım arıg uwutu yég tédi* [...]

“dönelim, temiz olmak (hiçbir şey yapmamış olmak), (yenilmişin) utancından daha iyidir, dediler.” (Aydın, 2017: 114)

7. arıl-

‘Mahvolmak, yok olmak’ karşılığındaki *arıl-* sözcüğü, *ar-* ‘yorulmak, bitkin düşmek; ölmek’ kök biçimine {-(X)l-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Ar* kök biçimi bir sesteş köktür. *Ar-* fiili, yazıt ve el yazmalarında Talas 5/1, IB 17-35 ve U 179: A1’de tanıklanmıştır. *Arıl-* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Orhon yazıtlarında KT G9 ve BK K7’de geçmektedir:⁵

[...] *kop anta alkıntıg arıltıg* [...]

“Oralarda tamamen yok oldun.” (Aydın, 2017: 49, 76)

8. arkış

‘Kervan’ karşılığındaki *arkış* sözcüğü, Clauson’un da işaret ettiği üzere *arka-* ‘aramak, araştırma yapmak’ kök biçimine {-(X)ş} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (EDPT 216a).⁶ *Arka* kök biçimi bir sesteş köktür. *Arka-* fiili, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Arkış* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Orhon yazıtlarında KT G8, BK K6, BK D25 ve BK D41’de geçmektedir:

[...] *arkış idmaz téyin süledim* [...]

“Kervan göndermiyor, diyerek sefer ettim.” (Aydın, 2017: 89) [BK D25]

<...> *arkışı kelmedi anı aıtayın tép süledim* [...]

⁵ *Arıl-* ile ilgili ayrıca bk. Uçar, 2017.

⁶ *Arkış* için ayrıca bk. Erdal, 1991: 268.

“Kervanları gelmedi, onları korkutayım, deyip sefer ettim.” (Aydın, 2017: 95) [BK D41]

9. artat-

‘Dağıtmak, bozguna uğratmak, yıkmak’ karşılığındaki *artat-* sözcüğü, *arta-* kök biçimine {- (X)t-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. Eski Türkçede *ok+ta-*, *tıl+ta-*, *ün+te-* gibi sözcüklerde tanıklanan bir {+tA-} eki varsa da *arta-* sözcüğüne kaynaklık edecek bir *ar* adına ulaşmak güçtür.⁷ *Arta-* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Artat-* sözcüğü, Orhon yazıtlarında yalnızca KT D22 ve BK D19’da geçmektedir:

[...] *türük bodun éliñin töröñün kim artatı <...>*

“Türk halkı! Yurdunu (ve) yasalarını kim bozabilirdi?” (Aydın, 2017: 58)

[...] *türük bodun éliñin törögin kim artatı udaçı erti [...]*

“Türk halkı! Yurdunu (ve) yasalarını kim bozabilirdi?” (Aydın, 2017: 87)

10. artuk

‘Çok, fazla’ karşılığındaki *artuk* sözcüğü, *art-* kök biçimine {- (X)k} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Art* kök biçimi bir sestüş köktür. *Art-* fiili, yazıt ve el yazmalarında E 28/7, E 42/4, E 48/4 ve 5’te tanıklanmıştır. *Artuk* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT D15-33, KT K-D, BK D12-28, BK G1-2-9, BK G-B, T1 D3, T2 B5 ve KÇ D13’te geçmektedir:

artuk kırkız küçlüg kagan yağıımız boltı [...] “çok sayıdaki Kırgızlar, (ve onların) kağanı Küçlüg Kağan düşmanımız oldu.” (Aydın, 2017: 109) [T1 D3]

[...] *artuk yılkıg iğit<d>i*

“Çok sayıda hayvan sürüsünü besledi.” (Aydın, 2017: 139) [KÇ D13]

11. asra

‘Aşağıda’ karşılığındaki *asra* sözcüğü, *ast* ‘alt, aşağı’ kök biçimine {+rA} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Ast* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları ile Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tek başına tanıklanmazken Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Asra* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT D1-22, BK K10, BK D2 ve 18’de tanıklanmıştır:⁸

[...] *üze teñri basmasar asra yér telinmeser türük bodun éliñin töröñün kim artatı <...>*

“Yukarıda gök çökmezse, aşağıda yer delinmezse, Türk halkı! Yurdunu (ve) yasalarını kim bozabilirdi.” (Aydın, 2017: 58) [KT D22]

[...] *üze kök teñri as[ra] yağıız yér kılınokda éki ara kişi oglı kılınmış [...]*

“Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış.” (Aydın, 2017: 80) [BK D2]

12. aşan- / aşsız

⁷ +tA- eki üzerine ayrıntılı bilgi için bk. Erdal, 1991: 456-458.

⁸ *Asra* için ayrıca bk. EDPT 250a; Tekin, 2003: 139; Erdal, 2004: 182.

'Yemek yemek' karşılığındaki *aşan-* sözcüğü, *aş* kök biçimine sırasıyla {+A-} ve {-(X)n-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. 'Karnı aç; aşsız' karşılığındaki *aşsız* sözcüğü de aynı kök biçime {+sIz} ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. *Aş* kök biçimi bir sesteş köktür. *Aş* adı, yazıt ve el yazmalarında yalnızca U 5: (BI: 1) A7'de tanıklanmıştır. *Aşan-* sözcüğünün yazıt ve el yazmaları içerisindeki tek kullanımı T1 K3'tedir. *Aşsız* sözcüğü de yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KT D26 ve BK D21'de geçmektedir:

[...] *aşangalı? tüşürtümüz* [...]

"Yemek yemeleri için (askeri) attan indirdik." (Aydın, 2017: 111)

[...] *ičre aşsız taşra tonsuz yawız yawlak bodunta üze olortum* [...]

"Karnı aç, sırtı açıkta olan, kötü durumda (ve) perişan bir halka kağan oldum." (Aydın, 2017: 59) [KT D26]

13. ataç

'Babacık' karşılığındaki *ataç* sözcüğü, *ata* kök biçimine {+ç} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Ata* sözcüğü bir sesteş köktür. *Ata* adı, yazıt ve el yazmalarında Adrianov/2, Talas 2/6, Talas 3/3 ve Talas 10/5'te tanıklanmıştır. *Ataç* sözcüğü, Orhon yazıtlarında O K4, O 13-15-16 ve 19'da geçmektedir:

[...] *bilge ataçım yoguñ korugunjun kazgantım <...>*

"Bilge babacığım yoğ törenini (ve) anıt mezarını yaptırdım(?)" (Aydın, 2017: 126) [O K4]

ataçım ölti

"Babacığım öldü." (Aydın, 2017: 127) [O 19]

14. azıglıg/ azma-/ azman

Azıglıg 'azılı, vahşi', *azma-* 'ayrılmamak' ve *azman* 'iğdiş edilmiş at' sözcükleri *az-* 'şaşırmak, yoldan çıkmak, ayrılmak' kök biçiminden türemiştir. *Azıglıg* sözcüğü, *az-* kök biçimine sırasıyla {-(X)g} ve {+llg} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Azma-* sözcüğü, aynı kök biçime {-mA-} ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. *Azman* sözcüğünün yapısındaki ek ise {-mAn} ekidir. *Az* kök biçimi bir sesteş köktür.⁹ *Az-* fiili, yazıt ve el yazmalarında E 10/9, E 11/2-3-6, E 45/5, E 68/12, Or. 8212/78: (A) A6-8-12-13, Or. 8212/78: (B) A2 ve IB 15'te geçmektedir. *Azıglıg* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KÇ D6'da;¹⁰ *azma-* O K3'te geçmektedir. *Azman* sözcüğünün yazıt ve el yazmaları içerisindeki tek kullanımı ise KT K5-6'dadır:

[...] *tokuz yaşına azıglıg toñuz ölürti* [...]

"Dokuz yaşında azılı (vahşi) domuz öldürdü." (Aydın, 2017: 137)

[...] *kañ yorıp éltéřiş kağanka adrılmadok yañılmadok teñri bilge kağanta adrılmalıñ azmalıñ téyin ança ütledim* [...]

⁹ *Az* kök biçimi için ayrıca bk. Karaman, 2019b.

¹⁰ *Azıglıg* sözcüğü için ayrıca bk. Aydın, 2007.

“Baba, ilerleyip Elteriş Kağan’dan ayrılmadığı, hata etmediği, aziz Bilge Kağan’dan ayrılmayalım, doğru yoldan sapmayalım, diye öylece öğüt verdim.” (Aydın, 2017: 125)

köl tégin azman akıg binip oplayu tegdi [...]

“Köl Tegin azman ak atına binip ileri atılıp saldırdı.” (Aydın, 2017: 66) [KT K5]

15. batım / batsık

‘Mızrak vs. batma uzunluğu’ karşılığındaki *batım* ve ‘(güneşin) battığı (yer), batı’ karşılığındaki *batsık* sözcükleri, *bat-* kök biçiminden türemiştir. *Batım* sözcüğünün yapısındaki ek $\{- (X)m\}$ iken *batsık* sözcüğünün yapısında $\{-sIk\}$ eki vardır. *Bat* sözcüğü bir sestüş köktür. *Bat-* fiili, yazıt ve el yazmalarında yalnızca ŞU D1’de tanıklanmıştır. *Batım* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KT D35 ve BK D26’da geçmektedir. *Batsık* sözcüğü ise Orhon yazıtlarında KT K12, KT G2, BK K2-11 ve O D2’de tanıklanmıştır:

[...] süñük batımı karıg söküpen [...]

“Mızrak batımı karı sökerek” (Aydın, 2017: 62) [KT D35]

[...] kurya kün batsıkdaki sogud [...]

“Batıda gün batısındaki Soğd” (Aydın, 2017: 68) [KT K12]

16. bedük

‘Büyük, zorlu’ karşılığındaki *bedük* sözcüğü, *bedü-* kök biçimine $\{- (X)k\}$ ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Bedü-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Bedük* sözcüğü, Orhon yazıtlarında yalnızca O D6’da geçmektedir:

[...] tokuz oguz t¹g² yağı ermiş bedük ermiş [...]

“Dokuz Oğuz (ve) tg? düşman imiş, zorlu imiş.” (Aydın, 2017: 124)

17. beñlig

‘Doruklu, benli?’ karşılığındaki *beñlig* sözcüğü, *beñ* kök biçimine $\{+llg\}$ ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Beñ* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Beñlig* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tek kullanımı T2 B9’dadır:

[...] ténsi oğlu aytıgma beñlig ek tagıg erti

“Tensi Oğlu denilen doruklu Ek Dağı’nı geçerek” (Aydın, 2017: 116)

18. berüki

‘Beriki, gerideki’ karşılığındaki *berüki* sözcüğü, *berü* ‘beri, geri’ kök biçimine $\{+kl\}$ ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Berü* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında yalnızca E 73/7’de tanıklanmıştır. *Berüki* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tek kullanımı T2 G2’dedir:

anta berüki aşok? başlıg sogdak bodun kop kelti [...]

“Orada bu tarafa Aşok? başlı (liderliğindeki?) Soğd halkı tamamen geldi.” (Aydın, 2017: 116)

19. *bérdin* / *bérgerü* / *bérye*

Bérdin ‘güneyden’ sözcüğü, Tekin’in de işaret ettiği üzere *béri* kök biçiminden türemiştir (2003: 81). Bu önermeyle *bérgerü* ‘güneye, güneyde’ ve *bérye* ‘güneye, güneyde’ sözcüklerinin de *béri* kök biçiminden türediği anlaşılmaktadır.¹¹ *Bérdin* sözcüğünün yapısında {+dXn} eki varken *bérgerü* sözcüğünde sırasıyla {+gA} ve {+rU} eki bulunmaktadır. *Bérye* sözcüğü ise {+A} ekini almıştır. *Béri* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları içerisinde ŞU D3 ve Ta B5’te tanıklanmıştır. Her üç sözcük de yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında geçmektedir. *Bérdin* sözcüğü T1 G4’te; *bérgerü* KT G2-3, KT D28, BK K2-11 ve BK D23’te; *bérye* ise KT G1-6, KT D14, BK K1-5, BK D12-36-40, T1 B7, T1 G7, T1 G10 ve O D2’de tanıklanmıştır:

[...] *tawgaç bérdin yen teg* [...]

“Çinliler güney taraftan saldırırsın” (Aydın, 2017: 106)

[...] *ilgerü kün tugıska bérgerü kün ortosınaru* [...]

“Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına” (Aydın, 2017: 47) [KT G2]

[...] *bérye şadapıt begler yırıya tarkat buyruk begler otuz [tatar] <...>*

“Güneydeki şadlar (ve) beyler, kuzeydeki tarkanlar, komutanlar (ve) beyler, Otuz Tatarlar <...>” (Aydın, 2017: 47) [KT G1]

20. *boguz* / *boguzlan-*

Boguz ‘boğaz’ ve *boguzlan-* ‘boğazlanmak’ sözcükleri, Erdal ve Tekin’in de işaret ettiği üzere *bog-* kök biçiminden türemiştir (Erdal, 1991: 326; Tekin, 2003: 93). *Boguz* sözcüğündeki ek {-(X)z} iken *boguzlan-* sözcüğünde bu ekten sonra sırasıyla {+lA-} ve {-(X)n-} eki vardır. *Bog* kök biçimi bir sesteş köktür. *Bog-* fiili, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Boguz* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında T1 G1’de; *boguzlan-* ise T1 K2’de geçmektedir:

[...] *bodun bogzı tok erti* [...]

“Halkın karnı toktu.” (Aydın, 2017: 105)

[...] *yérçi yér yanılıp boguzlantı* [...]

“Kılavuz yanılınca boğazlandı.” (Aydın, 2017: 110-111)

21. *borça*

Borça sözcüğünün bir türemiş biçim olduğu anlaşılmaktadır. Sözcüğün yapısında rahatlıkla fark edilebilen bir {+çA} eki vardır. *Bor* adı, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde ‘şarap, içki’ anlamıyla geçmektedir. *Borça* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KT D37 ve BK D27’de geçmektedir. Burada, *borça* sözcüğünün anlamının *otça borça*

¹¹ *Bérdin* için ayrıca bk. EDPT 359a. *Bérgerü* için bk. EDPT 364a. *Bérye* için bk. EDPT 370a.

Ahmet Karaman

ikilemesi üzerinden yorumlanması daha doğru bir yöntem olacaktır. Bu itibarla sözcüğün anlamı 'ateş gibi, kor gibi' biçiminde tespit edilebilir:

[...] *türgéş kagan süsi bulçuda otça borça kelti* [...]

"Türgeş kağanının ordusu Bulçu'da ateş gibi kor gibi (üzerimize) geldi." (Aydın, 2017: 63)

[...] *türgéş kagan süsi otça borça kelti* [...]

"Türgeş kağanının ordusu ateş gibi kor gibi (üzerimize) geldi." (Aydın, 2017: 90)

22. boşgur-

'Öğretmek' karşılığındaki *boşgur-* sözcüğünün bir gövde biçim olduğu anlaşılmaktadır. Sözcüğün yapısında açık biçimde fark edilebilen $\{-(X)r-\}$ eki bunu anlamak için yeterlidir. Bu ekin hangi kök biçime eklendiği ise açık değildir. Clauson, sözcüğün kök biçimi için **boşgu-* fiilini önerir (EDPT 379b, 380a). Marcel Erdal ise sözcüğün kök biçiminin kestirilemediğini belirtir (1991: 595, 712). Bu noktada, **boşgu-* fiilinin de bir kök biçim olmadığı anlaşılmaktadır. Öğrenme / öğretme işi, 'bilinmeyen, belirsiz'den 'bilinen, belirli' yönüne bir diğer ifadeyle 'boş olan'dan 'boş olmayan'a doğru gerçekleşmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde boş kök biçimi ile 'öğretmek' arasında ince bir anlamsal ilgi sezilmektedir. Bu önermenin güçsüz yönü ise Eski Türkçenin söz yapımında henüz bir $\{+gU-\}$ ekinin tanıklanmamış olmasıdır. Boş kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında yalnızca IB 29'da tanıklanmıştır. *Boşgur-* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Orhon yazıtlarında KT D13, KT G7, BK D12 ve BK K5'te geçmektedir:

[...] *eçüm apam törösinçe yaratmış boşgurmuş* [...]

"atalarım, dedelerim yasalarına göre (uygun olarak) yeniden örgütlemiş, eğitmiş (öğretmiş)." (Aydın, 2017: 55) [KT D13]

[...] *anta ańıg kişi ança boşgurur ermiş* [...]

"Orada kötü (düşünceli) kişiler şöyle akıl verirmiş." (Aydın, 2017: 49) [KT G7]

23. buntut- (: buntur-)

'Aklını başından almak' karşılığındaki *buntut-* sözcüğü, *bun-* / *mun-* 'başıboş, işsiz güçsüz dolaşmak, bunamak, aklını kaybetmek' kök biçiminden türemiştir. Sözcük, yazıt ve el yazmalarında yalnızca T1 D2'de geçmektedir. Eski Türkçenin söz yapımında $\{-tUt-\}$ biçiminde bir ek tanıklanmamıştır. Sözcüğün ettirgenlik bildirmesi nedeniyle *buntur-* yerine *buntut-* biçiminde yanlış yazıldığı düşünülebilir. Bu durumda sözcüğün yapısındaki ek, açık bir biçimde $\{-tUr-\}$ olarak tespit edilebilir. *Bun* kök biçimi bir sestek köktür. *Bun-* / *mun-* fiili, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir:

[...] *üç otuz balık sıdı usın buntutu (: bunturu) yurtta yatu kalur erti* [...]

"Yirmi üç kenti ezdi (ele geçirdi). Akıllarını başlarından alıp ortalık yerde yatar hâle geldiler." (Aydın, 2017: 108-109)

24. buyruk

'Komutan' karşılığındaki *buyruk* sözcüğü, Clauson, Erdal ve Tekin'in de işaret ettiği üzere *buyur-* fiiline getirilen $\{-(X)k\}$ ekiyle kurulmuştur (EDPT 387a-b; Erdal, 1991: 231; Tekin, 2003: 91). *Buyur-* kök biçimi 'emretmek' anlamındadır. Sözcük, özellikle dönemin Türk siyasal yapılanması içerisinde en yetkin kişi olan kağanın ve kağandan sonra gelen üst düzey yetkililerin 'kuvvetli isteği'ne işaret etmektedir. Bu mantıkla *buyur-* sözcüğünün ifade ettiği emir neticesinde gereken işi / oluşu performansla döken kişi *buyruk* olmalıdır. *Buyur-* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları ile Eski Uygur Türkçesinde tanıklanmazken Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Buyruk* sözcüğü, Orhon yazıtlarda KT G1, KT D3-5-19-38, BK K1, BK G1-14, BK D4-6 ve 16'da geçmektedir:¹²

[...] *türgeş kagan buyrukı az totokug eligin tutdı* [...]

"Türgeş kağanının komutanlarını (ve) Azların askerî valisini eliyle yakaladı." (Aydın, 2017: 63) [KT D38]

[...] *buyrukı bilge ermiş erinç* [...]

"Komutanları da bilge imiş elbette." (Aydın, 2017: 80-81) [BK D4]

25. *edgü / edgüti*

'İyi, iyice' karşılığındaki *edgü* ve *edgüti* sözcükleri, Tekin'in de işaret ettiği üzere *ed* 'madde, mal mülk' kök biçimden türemiştir (2003: 82). *Edgü* sözcüğünün yapısındaki ek $\{+gU\}$ ekidir. *Edgüti* sözcüğünde bu ekten sonra bir de $\{+tl\}$ eki vardır. *Ed* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Edgü* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT G6-7, KT D23, BK K4-5-14, BK D19-39, BK G12, O18 ve KÇ B3'te; *edgüti* ise KT G2, BK K1 ve T1 K10'da geçmektedir:¹³

[...] *bo sawımın edgüti eşid katıgdı tıñla* [...]

"Bu sözlerimi iyice işit (ve) sıkıca dinleyin." (Aydın, 2017: 47) [KT G2]

edgü bilge kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş [...]

"iyi akıl sahibi kişileri, iyi kahraman kişileri ilerletmezmiş." (Aydın, 2017: 48) [KT G6]

26. *egir- / egri*

Yazıt ve el yazmalarında tanıklanmayan ancak Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde sıkça geçen *eg-* fiili, günümüz Türk lehçelerinde de kullanımı devam eden bir sözcüktür. Orhon yazıtlarında geçen *egir-* 'etrafını sarmak, kuşatmak, çevirmek' ve *egri* 'eğri' türemiş sözcüklerinin kök biçimi bu *eg-* fiili olmalıdır. 'Kuşatmak, çevirmek' karşılığında kullanılan *egir-* fiili, *eg-* kök biçimine eklenen $\{-(X)r-\}$ ekiyle kurulmuştur.¹⁴ *Eg-* kök biçimi 'eğmek, bükme, kıvrıma' anlamlarını karşıladığına göre buradan yapılacak bir akıl yürütmeye *egir-* sözcüğü, bir askerî terim olarak 'askerin veya ordunun etrafını sarmak, çevirmek, kuşatmak' eyleminde yapılan harekete işaret etmektedir. Nitekim *egir-* sözcüğünün Orhon yazıtlarında tanıklandığı KT K6-7 ve BK

¹² *Buyruk* için ayrıca bk. Aydın, 2018: 121; Aydın, 2019: 188.

¹³ *Edgü* için ayrıca bk. Röhrborn, 1977: 338-348. *Edgüti* için bk. Röhrborn, 1977: 356.

¹⁴ *Egir-* için ayrıca bk. Röhrborn, 1977: 358; Erdal, 1991: 536. *Egri* için bk. Röhrborn, 1977: 358-359.

D31'deki kullanımları askerî bir terim olarak kullanılmıştır. Bu noktada, Eski Türkçede kullanılan *eg- egir-, ewir-/ewür-, tewir- ve aftar-* sözcüklerinin benzer eylemleri karşılıyor olması da ayrıca dikkat çekicidir. Buraya Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçen ve aynı 'çevirmek, kuşatmak' anlamını karşılayan *egirt-* sözcüğünü eklemek gerekir:

tokuz erig egire tokıdı [...]

"Dokuz askeri, etrafını sararak mahvetti." (Aydın, 2017: 66) [KT K6]

[...] on erig toña tégin yogınta egirip ölürtümüz [...]

"on askeri Tonga Tegin'in cenaze töreninde çevirip öldürdük." (Aydın, 2017: 66) [KT K7]

Düz olanın karşıt anlamlısı olan *egri* sözcüğü, *eg-* kök biçimine sırasıyla *{-(X)r-}* ve *{-l}* ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Eg-* ve *egri* sözcükleri arasında anlam yönünden de bir ilişki vardır. Orhon yazıtlarında *egri* sözcüğü yalnızca T2 G4'te geçmektedir:

[...] sarıg altun ürün kümüş kız koduz egri tewe ağı buşsuz kelürti [...]

"Sarı altın, beyaz gümüş kızlar (ve) karılar (tek) hörgüçlü develer, ipeklileri sıkıntısızca getirdiler." (Aydın, 2017: 116-117).

27. emgek / emgetme-

'Acı, sıkıntı, keder' karşılığındaki *emgek* ve 'sıkıntı, eziyet çekmemek' karşılığındaki *emgetme-* sözcükleri, Clauson, Erdal ve Tekin'in de işaret ettiği üzere *emge-* kök biçiminden türemiştir (EDPT 159a; Erdal, 1991: 232; Tekin, 2003: 91). *Emgek* sözcüğü, *emge-* kök biçimine *{-(X)k}* ekinin getirilmesiyle kurulmuşken *emgetme-* sözcüğünün yapısında sırasıyla *{-(X)t-}* ve *{-mA-}* eki bulunmaktadır. *Emge-* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları ile Eski Uygur Türkçesinde tanıklanmazken Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Emgek* sözcüğü Orhon yazıtlarında KT D19 ve BK D16'da geçmektedir. *Emgetme-* sözcüğünün yazıt ve el yazmaları içerisindeki tek kullanımı ise Orhon yazıtlarında BK K13'tedir:

[...] on ok bodun emgek körti [...]

"On Ok halkı (bu yüzden) sıkıntı çekti." (Aydın, 2017: 57) [KT D19]

<...> igidiñ emgetmeñ tolgatmañ [...]

"besleyin, (onlara) eziyet etmeyin." (Aydın, 2017: 78-79)

28. erklig

'Güçlü, muktedir' karşılığındaki *erklig* sözcüğü, *erk* kök biçimine *{+llg}* ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Erk* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında Mendur Sokkon I-II/1-2, E 29/4, E 98/1, U 174a.b (B) A1 ve Mz. 400: A4'te tanıklanmıştır. *Erklig* sözcüğü, Orhon yazıtlarında yalnızca BK K12'de geçmektedir:

[...] üze teñri erklig <...> [...]

"Yukarıda (ebedî) gök güçlü <...>" (Aydın, 2017: 78)

29. eşilik

'Hanımefendi olmaya layık' karşılığındaki *eşilik* sözcüğü, *eşi* 'kadın, zevce, hanımefendi' kök biçimine {+Ilk} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Eşi* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Eşilik* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Orhon yazıtlarında KT D7-24, BK D7 ve 20'de geçmektedir:

[...] *eşilik kız oğlın küñ boltı* [...]

"hanımefendiliğe lâyük kızları cariyeye oldu." (Aydın, 2017: 53) [KT D7]

[...] *eşilik [kız oğlun kü]ñ kultıg* [...]

"hanımefendiliğe layık kızlarını cariyeye ettin." (Aydın, 2017: 87) [BK D20]

30. ewme-

'Acele etmemek' karşılığındaki *ewme-* sözcüğü, *ew-* kök biçimine {-mA-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Ew* kök biçimi bir sesteş köktür. *Ew-* fiili, yazıt ve el yazmaları ile Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanmazken Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Ewme-* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KÇ B8'de geçmektedir:

[...] <...> *ewmedöki yok* <...> [...]

"<...> acele etmediği yok <...>" (Aydın, 2017: 135)

31. ıçgın-

'Kaybetmek, yitirmek' karşılığındaki *ıçgın-* sözcüğünün bir gövde biçim olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın sözcüğün kök biçimi açık değildir. İlk bakışta, sözcüğün *ıç-* kök biçiminden türediği anlaşılmaktadır. Yazıt ve el yazmaları ile Eski Uygur Türkçesinde *ıç-* fiili tanıklanmamıştır. Kutadgu Bilig'de ise *ıç-* 'kaybolmak' fiili geçmektedir. *ıçgın-* sözcüğüne kaynaklık eden fiil bu olmalıdır. *ıçgın-* sözcüğünün sonundaki ek {- (X)n-} ekidir. Ancak sözcüğün yapısındaki diğer eki açıklamak güçtür. Olası açıklamada, *ıç-* fiilinin {-gI-} ekini aldığı söylenebilir. Ancak böyle bir açıklamadan sonra oluşan *ıçgı-* fiiline {- (X)n-} eki getirilebilir. *ıçgın-* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT D6-13, BK D7-11, O D1 ve O D2'de geçmektedir:

[...] *türük törösin ıçgınmış bodunug eçüm apam törösinçe yaratmış boşgurmış* [...]

"Türk yasalarını kaybetmiş halkı, atalarım dedelerim yasalarına göre (uygun olarak) yeniden örgütlemiş, eğitmiş (öğretmiş)." (Aydın, 2017: 55) [KT D13]

kaganladok kaganın ıçgını idmiş [...]

"kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş." (Aydın, 2017: 123) [O D2]

32. ırak

'Irak, uzak' karşılığındaki *ırak* sözcüğü, *ıra-* / *yıra-* 'uzaklaşmak' kök biçimine {- (X)k} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *ıra-* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları ile Eski Uygur Türkçesinde tanıklanmazken Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *ırak* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KT G5-7, BK K4-5 ve T1 B5'te tanıklanmıştır:

[...] *ırak erser yawlak ağı bérür* [...]

“(Çinliler) uzakta isen kötü ipekli verir” (Aydın, 2017: 75-76) [BK K5]

[...] *toruk bukalı semiz bukalı irakda böñüser?* [...]

“Zayıf boğa ile semiz boğa uzakta böğürse?” (Aydın, 2017: 105) [T1 B5]

33. idisiz

‘Sahipsiz’ karşılığındaki *idisiz* sözcüğü, *idi* kök biçimine {+sIz} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *İdi* kök biçimi, Orhon yazıtlarında birden çok anlamı karşılayacak biçimde geçmesine karşın ‘sahip’ karşılığıyla tanıklanmamıştır. Kök biçim, bu anlamıyla yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca IB 65’te geçmektedir. *İdisiz* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Orhon yazıtlarında KT D19-20, BK D16 ve 17’de geçmektedir:

[...] *eçümüz apamız tutmuş yér suw idisiz bolmazun téyin* [...]

“Atalarımızın dedelerimizin elde ettiği topraklar sahipsiz olmasın diye” (Aydın, 2017: 57) [KT D19]

[...] *kögmen yér suw idisiz kalmazun téyin* [...]

“Kögmen toprakları sahipsiz kalmasın diye” (Aydın, 2017: 86) [BK D17]

34. kamşag / kamşat-

Kamşag ‘sarsıntılı’ ve *kamşat-* ‘sarsılmak’ sözcükleri, Clauson’un da işaret ettiği üzere *kamış* kök biçiminden türemiştir (EDPT 629a). *Kamşag* sözcüğü, *kamış* kök biçimine sırasıyla {+A-} ve {-(X)g} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Kamşat-* sözcüğünde ise {+A-} ekinden sonraki ek {-(X)t-} ekidir. *Kamış* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında ŞU G1, IB 10 ve 38’de tanıklanmıştır. *Kamşag* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tek tanıklaması KT K3’tedir. *Kamşat-* sözcüğü ise yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KT K7 ve BK D30’da geçmektedir:

[...] *éçim kagan élig kamşag boltokınta bodun élig ékegü boltokınta izgil bodun birle süñüşdüümüz* [...]

“Amcam kağanın devleti sarsıldığında, halkın yurdu ikiye ayrıldığında, İzgil halkı ile savaştık.” (Aydın, 2017: 65)

[...] *türük bodun adak kamşatdı* [...]

“Türk halkı sarsıldı.” (Aydın, 2017: 66) [KT K7]

35. katıgdı

‘Sıkı, sıkıca’ karşılığındaki *katıgdı* sözcüğü, Clauson ve Erdal’ın da işaret ettiği üzere *kat-* kök biçimine sırasıyla {-(X)g} ve {+dI / +tI} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (EDPT 597b; Erdal, 1991: 191). *Kat* sözcüğü bir sesteş köktür ve birden çok anlamı karşılamaktadır. Burada *kat-* fiili ‘katlaşmak, sertleşmek’ anlamındadır. *Kat-* fiili, yazıt ve el yazmaları ile Karahanlı Türkçesi metinlerinde ‘katlaşmak, sertleşmek’ anlamıyla tanıklanmazken Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Katıgdı* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT G2, KT K11 ve BK K1’de geçmektedir:

[...] *bo sawımın edgüti éşid katıgdı tıñla* [...]

“Bu sözlerimi iyice işit (ve) sıkıca dinleyin.” (Aydın, 2017: 47) [KT G2]

[...] *katıgdı sakıntım* [...]

“iyice düşündüm.” (Aydın, 2017: 68) [KT K11]

36. *kawış-*

‘Kavuşmak, birleşmek’ karşılığındaki *kawış-* sözcüğünün yapısında açık biçimde görülen bir $\{-(X)\text{ş}\}$ eki vardır. Bu açık tespitle **kaw-* fiiline ulaşılmaktadır. Clauson, *kawış-* sözcüğüne kaynaklık eden **kaw-* fiili için ‘to come together, assamble’ karşılığını vermiştir (EDPT 588a). **kaw-* fiili, Eski Türkçenin söz varlığında tek başına herhangi bir yerde tanıklanmamıştır. *Kawış-* sözcüğü, Orhon yazıtlarında T1 G5, T1 D3 ve 4’te geçmektedir:

[...] *tawgaç oguz kitan buçeğü kawı<ş>sar* [...]

“Çin, Oğuz (ve) Kitan bu üçü bir araya gelirse” (Aydın, 2017: 107) [T1 G5]

[...] *altun yış üze kawışalım* [...]

“Altay (ormanlı) Dağları’nda birleşelim” (Aydın, 2017: 109) [T1 D3]

37. *kazgan- / kazganma-*

Kazgan- ‘kazanmak, elde etmek’ sözcüğü bir gövde biçimdir. Ancak sözcüğün kök biçimini kestirmek oldukça güçtür. Clauson’a göre *kaz-* fiili ile *kazgan-* sözcüğü arasında ince bir anlamsal bağlantı vardır. Clauson, *kazgan-* sözcüğünün *kaz-* kök biçimine $\{-gA-\}$ ve $\{-(X)n-\}$ ekinin getirilmesiyle oluştuğu kanısındadır (EDPT 683a). Erdal ise *kazgan-* sözcüğünün açık bir biçimde gövde biçim olduğunu ancak sözcüğün kökünün bilinmediğini ifade eder (1991: 281, 604). Eldeki veriler ışığında Clauson’un görüşü kabul edilebilir görünmektedir. *Kaz-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde sıkça geçmektedir. *Kazgan-* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT D9-15-22-26-27-30-31, BK K12-13, BK G10, BK D8-13-18-22-33-34-36, T2 D5, KÇ B7, KÇ D4 ve KÇ D13’te geçmektedir. Sözcüğün $\{-mA-\}$ ekini almış *kazganma-* biçimi ise yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında BK D33, T2 D4, T2 D5 ve T2 K1’de tanıklanmıştır:

[...] *bunça törög kazganıp* [...]

“Bunca yasaları kazanıp” (Aydın, 2017: 61) [KT D30]

élteriş kagan kazganmasar [...]

“Elteriş Kağan başarmasıydı” (Aydın, 2017: 119) [T2 K1]

38. *kedim / kedimlig*

‘Zırh’ karşılığındaki *kedim* ve ‘zırhlı’ karşılığındaki *kedimlig* sözcükleri, Clauson, Gabain, Erdal ve Tekin’in de işaret ettiği üzere *ked-* kök biçiminden türemiştir (EDPT 704a; Gabain, 1988: 53; Erdal, 1991: 294; Tekin, 2003: 92). *Kedim* sözcüğündeki ek $\{-(X)m\}$ iken *kedimlig* sözcüğünde bu ekten sonra bir de $\{+lIg\}$ eki vardır. *Ked* sözcüğü bir sestüş köktür. *Ked-* ‘giymek’ fiili, yazıt ve el yazmalarında herhangi bir yerde tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde sıkça geçmektedir. *Kedim* sözcüğünün

yazıt ve el yazmalarındaki tek tanıklaması Orhon yazıtlarında KÇ B4'tedir. *Kedimlig* sözcüğü ise Orhon yazıtlarında yalnızca KT D33'te geçmektedir:¹⁵

<...> özlüki boz at erti *kedim* b²<...> [...]

“has atı boz at idi. Zırhı <...>” (Aydın, 2017: 134)

[...] üçünç yégen silig beğin *kedimlig* torug at binip tegdi [...]

“Üçüncü olarak Yegen Silig beyin zırhlı doru atına binerek saldırdı.” (Aydın, 2017: 62)

39. kergek / kergeksiz

Kergek bol- ifadesinde geçen *kergek* sözcüğü ile ‘eksiksiz, çok miktarda’ karşılığındaki *kergeksiz* sözcükleri, *kerge-* kök biçiminden türemiştir. *Kergek* sözcüğünün yapısındaki ek {-X}k} iken *kergeksiz* sözcüğünde bu ekten sonra bir de {+slz} eki vardır. *Kerge-* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları ile Karahanlı Türkçesi metinlerinde tanıklanmazken ‘eksik olmak’ karşılığıyla Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır. *Kergek* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KT D4-30, KT K10 ve BK D4'te geçmektedir. *Kergeksiz* sözcüğü ise yalnızca Orhon yazıtlarında KT K12 ve BK G11'de geçmektedir:

[...] özi ança *kergek* bolmış [...]

“Kendisi öylece ölmüş.” (Aydın, 2017: 52) [KT D4]

[...] bir tümen ağı altun kümüş *kergeksiz* kelürti [...]

“On bin (top) ipek, altın (ve) gümüşü eksiksiz getirdi.” (Aydın, 2017: 68) [KT K12]

40. kέρü / kέρse

Kέρü ‘batı, batıya, geri’ ve *kέρse* ‘sonra, batıda’ sözcükleri benzer anlamları karşılamaktadır. Bu sözcüklerin birer kök biçim olmadıkları açıktır. Clauson *kédin*, *kέρü* ve *kέρse* sözcüklerinin her üçünün de *ké* kök biçiminden türediği görüşündedir (EDPT 704b, 736b, 751b). Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* adlı çalışmasının 106. maddesinde -d ekini açıklar ve bu ekini örneklerinden biri olarak *kid* ‘sonra, arka, art’ sözcüğünü “*kin* ‘arka, art; sonra’ ile aynı kökten” notuyla verir (1988: 51). Gabain 297. maddede ise *kin* sözcüğünün kökü olarak gördüğü **ki-* fiili için ‘sona ermek, son olmak’ karşılığını düşünür (1988: 96). Gabain, eserinin yükleme belirleyicisi ve fiil bahsine yer verdiği 379. maddesinde, -u ekini açıklar ve buraya örnek olarak *kir-ü bar-* örneğini verir (1988: 110). Gabain *kisre* biçiminde verdiği sözcük için ise ‘sonra’ karşılığını “zaman bildirir” notuyla verir (1998: 99). Tekin, bu üç sözcük için **kē + din*; **kē + rü*; **kē + s* tespitinde bulunur (2003: 140).¹⁶

Söz konusu üç sözcük incelendiğinde Clauson’un da işaret ettiği üzere bir **ké* adından söz etmek mümkündür. Her ne kadar bu üç sözcüğe gelen ekler birer yapım eki olarak tespit edilebilir durumda olmasa da Orhon yazıtlarının söz varlığının tam anlamıyla tespitine çalışılan bu yazıda, *ké* adının kayıt altına alınması önemlidir. *Ké* kök biçimi ‘arka’ anlamıyla tek başına yazıt ve el yazmaları ile Karahanlı Türkçesi

¹⁵ *Kedimlig* ile ilgili ayrıca bk. Ölmez, 2008: 335-338.

¹⁶ *Kέρü* sözcüğünün etimolojisi adına farklı görüşler için bk. Yalçın, 2016. *Kέρse* sözcüğünün etimolojisi konusunda farklı bir görüş için bk. Hacıeminoğlu, 1984: 59.

metinlerinde tanıklanmazken Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçmektedir. Burada, Eski Türkçenin söz varlığında 'ön' tarafın doğu; 'arka' tarafın ise batı olarak karşılık bulması dikkate değer bir kültürel anlayışı göstermektedir. *Kériü* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT D2, BK D3, O K3, KÇ B6 ve KÇ D4; *késre* ise KT G5, KT D4-5-29-34-39, BK K4-14, BK D5-23, BK G13-T1 B6, O D1-2 ve KÇ D7'de geçmektedir:

[...] *kériü* *temir kapıgka tegi konturmuş* [...]

"batıda Demir Kapı'ya kadar yerleştirmiş." (Aydın, 2017: 51) [KT D2]

<...> *ı/i anta kériü barıp* [...]

"<...> oradan geri dönüp" (Aydın, 2017: 137) [KÇ D4]

[...] *késre kün batsıkıña tegi* [...]

"batıda gün batısına kadar" (Aydın, 2017: 123) [O D2]

[...] *anta késre teñri bilig bértök için* [...]

"Ondan sonra (ebedî) gök bilgi verdiği için" (Aydın, 2017: 105) [T1 B6]

41. kılıçla-

'Kılıçla kesmek' karşılığındaki *kılıçla-* sözcüğü, Clauson, Erdal ve Tekin'in de işaret ettiği üzere *kılıç* kök biçimine {+IA-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (EDPT 618b; Erdal, 1991: 439; Tekin, 2003: 87). *Kılıç* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında Or. 8212/76: (A) A6; (B) A10-11-12 ve IB 8'de tanıklanmıştır. *Kılıçla-* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Orhon yazıtlarında KT K5'te geçmektedir:

[...] *sü teğışinte yétinç erig kılıçladı* [...]

"Ordu saldırdığında yedinci askeri de kılıçladı." (Aydın, 2017: 66)

42. kırğaglıg

'Kenarlı' karşılığındaki *kırğaglıg* sözcüğünün bir gövde biçim olduğu anlaşılmaktadır. Ancak sözcüğün hangi kök biçimden türediği açık değildir. En olası önermede sözcüğün kök biçimi, Yenisey bölgesi yazıtlarından E 72/2'de geçen *kırığ* 'kıyı, kenar' sözüdür. *Kırığ* kök biçimine {+A-} ekinin getirilmesiyle *kırğa-* fiili oluşmuştur. Bu fiile {-X}g ekinin getirilmesiyle de *kırğag* sözcüğü kurulmuştur. *Kırğag* 'elbise kenarı, yan' sözüne {+IIg} ekinin getirilmesiyle ise *kırğaglıg* sözcüğü oluşmuştur. *Kırğag* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları ile Eski Uygur Türkçesinde tanıklanmazken Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Kırğaglıg* sözcüğünün yazıt ve el yazmaları içerisindeki tek kullanımı BK K11'dedir:¹⁷

[...] *kırğaglıg kotayın kinlig işğitisin özlük atın adğırın kara k[işin] kök teyeñin türüküme bodunuma kazganu bértim éti bértim* [...]

"kenarlı ipeklileri, mis kokulu ipeklileri, has atları aygırları, kara samurları, boz dağ sıçanı (derilerini) Türklere (tâbi) halkım için kazandım, elde ettim." (Aydın, 2017: 78)

43. kısga / kısıl

¹⁷ *Kırğaglıg* sözcüğünün etimolojisi adına farklı bir görüş için bk. EDPT 653b, 657a.

Kısga kergek bol- ifadesinde geçen *kısga* sözcüğü, *kıs-* ‘kısmak, kısaltmak, azaltmak’ kök biçimine {-gA} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. Ayrıca ‘geçit’ karşılığındaki *kısıl* sözcüğü de aynı kök biçimi {- (X)l} ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. *Kıs-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında tek başına herhangi bir yerde tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Kısga* sözcüğü, Orhon yazıtlarında yalnızca KÇ D11’de geçmektedir. *Kısıl* sözcüğü ise yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca BK D37’de tanıklanmıştır:¹⁸

[...] *yagıka yalñus oplayu tegip opulu kirip özi kısga kergek boltı*

“Düşmana yalnız atak yapıp, saldırıp ileri atılarak girince kendisi öldü.” (Aydın, 2017: 138)

[...] *selenge kudi yorıpan karagan kısıлта ewin barkın anta buzdum [...]*

“Selenge Irmağı (boyunca) aşağı doğru ilerleyip Karagan Geçidi’nde evini barkını orada yıktım.” (Aydın, 2017: 94)

44. *kikşür-*

‘(Birbirine karşı) kışkırtmak’ karşılığındaki *kikşür-* sözcüğü, Clauson, Erdal ve Tekin’in de ifade ettiği üzere *kik-* ‘bilemek’ kök biçimine sırasıyla {- (X)ş-} ve {- (X)r-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (EDPT 714a; Erdal, 1991: 716-717; Tekin, 2003: 95). *Kik-* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları ile Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanmazken Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Kikşür-* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KT D6 ve BK D6’da geçmektedir:

[...] *tawgaç bodun tewligin kürlüg<in> üçün armakçısın üçün inili eçili kikşürtökin üçün [...]*

“Çin halkı hilekâr (ve) sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, kardeşlerle ağabeyleri birbirine düşürdüğü için” (Aydın, 2017: 53) [KT D6]

45. *kinlig*

‘Misk kokulu’ karşılığındaki *kinlig* sözcüğü, Clauson ve Tekin’in de işaret ettiği üzere *kin* kök biçimine {+IIg} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (EDPT 732a; Tekin, 2003: 55). *Kin* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Kinlig* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tek kullanımı BK K11’dedir:

[...] *kırgağlıg kotayın kinlig işğitisin özlük atın adğırın kara k[ışın] kök teyeyin türüküme bodunuma kazganu bértim éti bértim [...]*

“kenarlı ipeklileri, mis kokulu ipeklileri, has atları aygırları, kara samurları, boz dağ sıçanı (derilerini) Türklere (tâbi) halkım için kazandım, elde ettim.” (Aydın, 2017: 78)

46. *kod- / kon- / kontur- / konul-*

Kod- ‘koymak, bırakmak’, *kon-* ‘yerleşmek, yurt tutmak’, *kontur-* ‘kondurmak, yerleştirmek’ ve *konul-* ‘yerleşmek’ sözcüklerinin kök biçimi **ko-* fiildir. *Kod-* sözcüğünün yapısındaki ek {- (X)d-} iken *kon-* sözcüğünde {- (X)n-} eki vardır. *Kontur-*

¹⁸ *Kısıl* üzerine ayrıntılı bilgi için bk. Aydın, 2008: 59.

sözcüğünde {-(X)n-} ekinden sonra bir de {-tUr-} eki bulunmaktadır. *Konul-* sözcüğü ise {-(X)n-} ekinin yanında {-(X)l-} ekini almıştır. Eski Türkçenin söz varlığında **ko-* kök biçiminden türemiş kimi sözcükler bulunmakla birlikte kök biçim tek başına tanıklanmamıştır. *Kod-* sözcüğü, Orhon yazıtlarında BK G12, T1 B2 ve T1 B3'te; *kon-* KT G5-7, BK K4-5, BK D40, T1 G10 ve KÇ D1'de; *kontur-* KT D2-21-38, BK K11, BK D4-17 ve 18'de tanıklanmıştır. *Konul-* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tek kullanımı ise O K1'dedir:¹⁹

[...] *kanın kodup tawgaçka yana içikdi* [...]

"Hanımı bırakıp Çin'e yeniden tâbi oldu." (Aydın, 2017: 105) [T1 B2]

[...] *yagru kontokda késre añıg bilig anta öyür ermiş* [...]

"Yakına yerleştikten sonra kötülükleri orada düşünürlermiş." (Aydın, 2017: 48) [KT G5]

[...] *ilgerü kadirkan yışıg aşa bodunug ança konturtumuz ança étdimiz* [...]

"Doğuda Kadirkan (ormanlı) Dağları'nı aşarak halkı öylece yerleştirdik, öylece düzenledik." (Aydın, 2017: 58) [KT D21]

[...] *kamul balıka tegdim konuldum altım* [...]

"Kumul (Hami?) kentine saldırdım, yerleştim, ele geçirdim." (Aydın, 2017: 125)

47. kokuluk

'Kokulu' karşılığındaki *kokuluk* sözcüğü, *kok-* kök biçimine sırasıyla {-l} ve {+llk} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Kok* kök biçimi bir sesteş köktür. *Kok-* fiili, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Kokuluk* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tek kullanımı BK G11'dedir:

kañı lisün tay señün başadu bés yüz eren kelti kokuluk ö/ü <...> altun kümüş kergeksiz kelürti [...]

"babası büyük general Lisün'ün başında bulunduğu beş yüz kişi geldi. Kokulu <...> altını (ve) gümüşü eksiksiz getirdiler." (Aydın, 2017: 98)

48. korgan / korıgu / kork- / korkma-

Korgan 'güçlendirilmiş; korunaklı yer, kale', *korıgu* 'koruyan, muhafız', *kork-* ve *korkma-* sözcükleri, *korı-* kök biçiminden türemiştir. *Korgan* sözcüğü, *korı-* kök biçimine {-gAn} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Korıgu* sözcüğünde ise {-gU} eki vardır. *Kork-* sözcüğünün yapısındaki ek {-k-} iken *korkma-* sözcüğünde buna ek olarak bir de {-mA-} eki bulunmaktadır. *Korı-* 'korumak' fiiliyle *kork-* sözcüğü arasında ince bir anlamsal ilişki vardır. Bu bağlantıyı Tekin de tespit eder (2003: 94). *Korı-* sözü, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Korgan* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında BK D40'da; *korıgu* ise BK D41'de tanıklanmıştır. *Kork-* sözcüğü, Orhon yazıtlarında T2 B4'te; *korkma-* ise T2 B6'da geçmektedir:

[...] <...> [*karlok*] *éltewer yok bolmış inisi bir kor[ganka tezip barmış]* <...>

¹⁹ *Kon-* ve *kontur-* sözcükleri için ayrıca bk. Karaman, 2020: 86-88.

“Karluk elteveri ölmüş. Küçük kardeşi bir kaleye kaçıp gitmiş.” (Aydın, 2017: 95)

[...] *korigu éki üç kişiligü tezip bardı* [...]

“Muhafızı iki üç kişiyle kaçıp gitti.” (Aydın, 2017: 95)

üküş téyin neke korkur biz [...]

“(sayıları) çok diye niye korkuyoruz?” (Aydın, 2017: 114)

[...] *üküş téyin korkmadımız* [...]

“(sayıları) çok diye korkmadık.” (Aydın, 2017: 115)

49. kötür-

‘(Yukarı) çıkarmak, kaldırmak’ karşılığındaki *kötür-* sözcüğünün yapısında yer alan *-(X)r-* eki, bu sözcüğün bir gövde biçim olduğunu anlamakta yeterlidir. Buna karşın Eski Türkçenin söz varlığında şimdiye dek **köt-* biçiminde bir kök biçim tanıklanamamıştır. *Kötür-* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KT D11-25, D10 ve 21’de geçmektedir:

[...] *kañım éltéřiş kaganıg ögüm élbilge katunug teñri töpösinte tutup yügerü kötürmiş erinç* [...]

“Babam Elteriş Kağan’ı, annem Elbilge Hatun’u (ebedi) gök, tepelerinden? tutup (göge) yükseltmiş elbette.” (Aydın, 2017: 54) [KT D11]

[...] *kañım kaganıg ögüm katunug kötürmiş teñri* [...]

“Babam kağanı, annem hatunu yükselten (ebedi) gök” (Aydın, 2017: 59) [KT D25]

50. kudı

‘Aşağı, aşağıya, (nehir yatağı) boyunca’ karşılığındaki *kudı* sözcüğü, Tekin’in de işaret ettiği üzere *kud-* ‘dökmek’ kök biçimine *{-I}* ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (2003: 150). *Kud* kök biçimi bir sestüş köktür. *Kud-* fiili, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Kudı* sözcüğü, Orhon yazıtlarında BK D37 ve T1 K3’te tanıklanmıştır:

[...] *selenge kudı yorıpan karagan kısılta ewin barkın anta buzdum* [...]

“Selenge Irmağı (boyunca) aşağı doğru ilerleyip Karagan Geçidi’nde evini barkını orada yıktım.” (Aydın, 2017: 94)

[...] *ol suw kudı bardımız* [...]

“O ırmaktan aşağıya doğru ilerledik.” (Aydın, 2017: 111)

51. kurıdın / kurıgaru / kurıya

Kurıdın ‘batıda, batıdan’, *kurıgaru* ‘batıya, batıda’ ve *kurıya* ‘batıda’ sözcükleri, *kurı* kök biçiminden türemiştir. *Kurıdın* sözcüğünün yapısında *{+dXn}* eki varken *kurıgaru* sözcüğünde sırasıyla *{+gA}* ve *{+rU}* eki bulunmaktadır. *Kurıya* sözcüğü ise *{+A}* ekini almıştır. *Kurı* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında ŞU D8, ŞU K11, Tes G2 ve Ta G3’te tanıklanmıştır. Her üç sözcük de yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında geçmektedir. *Kurıdın* sözcüğü KT B’de; *kurıgaru* KT G2-3, KT D8-12-17-21-

24, BK K2-3-11, BK D8-11-15-17-19'da; *kuriya* ise KT K12, T1 G7 ve T1 G10'da tanıklanmıştır:

[...] *kurıdın* [s]ogud örti [...]

“batıda Soğdlular ayaklandı.” (Aydın, 2017: 70)

[...] *ilgerü* [barıgma] bardıg *kurıgaru* barıgma bardıg [...]

“Doğuya gidenleriniz gitti. Batıya gidenleriniz gitti.” (Aydın, 2017: 87) [BK D19]

[...] *ötüken yérig konmuş téyin éşidip béryeki bodun kurıyakı yıryakı öñreki bodun kelti* [...]

“Ötüken topraklarına yerleştiğimizi duyan güneydeki halklar, batıdaki, kuzeydeki, doğudaki halklar geldiler.” (Aydın, 2017: 108) [T1 G10]

52. *kuwra-* / *kuwran-* / *kuwrat-*

‘Toplamak, bir araya getirmek’ karşılığındaki *kuwrat-* sözcüğünün kök biçimi açık değildir. Sözcüğün yapısında açık bir biçimde görülebilen {- (X)t-} eki vardır. Clauson, *kuwra-* maddesinde bir **kuwur* adından söz eder (EDPT 586a). *Kuwra-* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca KÇ G2’de geçmektedir ve sözcük *kuwurap* biçiminde yazılmıştır. Bu yazım Clauson’un görüşünü desteklemektedir. Her ne kadar Eski Türkçenin söz varlığında **kuwur* sözcüğü tanıklanmamış olsa da *kuwrat-* sözcüğünün etimolojisi *kuwur* + {+A-} + {- (X)t-} biçiminde düşünülebilir. *Kuwra-* sözcüğü, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçmekteyken Karahanlı Türkçesi metinlerinde tanıklanmamıştır. *Kuwran-* ‘bir araya gelmek’ sözcüğü de aynı mantıkla **kuwur* adına sırasıyla {+A-} ve {- (X)n-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Kuwrat-* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT G10, KT D12, BK K7 ve BK D11’de geçmektedir. *Kuwran-* sözcüğünün ise yazıt ve el yazmalarındaki tek kullanımı T1 B4’tedir:²⁰

yok çıgañ bodunug kop kuwratdım [...]

“yoksul halkı tamamen derleyip toparladım.” (Aydın, 2017: 50) [KT G10]

[...] *ıda taşda kalmışı kuwranıp yéti yüz boltı* [...]

“Yazıda yabanda kalanlar toplanıp yedi yüz (kişi) oldular.” (Aydın, 2017: 104)

<...> [an]ın için bunça bodun *kuwurap* yogladı [...]

“<...> onun için bunca halk bir araya gelip cenaze törenini yaptı.” (Aydın, 2017: 139)

53. *küreg* / *küregü* / *kürlüg*

‘Kaçak, hileci, muhbir’ karşılığındaki *küreg* sözcüğü, *kür* ‘hile, fesat, aldatma’ kök biçimine sırasıyla {+A-} ve {- (X)g} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. ‘Asi yaradılışlı, aldatici, hilekâr’ karşılığındaki *küregü* sözcüğü de *kür* adına sırasıyla {+A-} ve {-gU} ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. ‘Hilekâr’ karşılığındaki *kürlüg* sözcüğü ise yine aynı kök biçime {+llg} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Kür* kök biçimi bir sestüş köktür. *Kür* adı, yazıt ve el yazmaları ile Karahanlı Türkçesi metinlerinde tanıklanmazken Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçmektedir. Her üç sözcük de yazıt ve el yazmaları

²⁰ *Kuwrat-* için ayrıca bk. Erdal, 1991: 779.

içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında tanıklanmıştır. *Küreg* sözcüğü T1 G1-2, T1 K5-9'da; *küregü* KT D23, BK D19'da; *kürlüg* ise KT D6 ve BK D6'da geçmektedir:²¹

[...] *ança olurur erkli oguzduntun küreg kelti* [...]

"Bu biçimde yaşıyorken Oğuzlardan kaçak / muhbir geldi." (Aydın, 2017: 105-106) [T1 G1]

[...] *küregünün için igidmiş bilge kağanınun* [...]

"Asi yaratılışlı / aldatıcı, hilekâr olduğun için (seni) beslemiş bilge kağanına" (Aydın, 2017: 58) [KT D23]

[...] *tawgaç bodun tewliğin kürlüg<in> için armakçısın için inili eçili kıkşürtökin için* [...]

"Çin halkı hilekâr (ve) sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, kardeşlerle ağabeyleri birbirine düşürdüğü için" (Aydın, 2017: 53) [KT D6]

54. *olor-* / *olorma-* / *olorsık-* / *olort-*

'Oturmak, bir yerde kalmak, tahta oturmak' karşılığundaki *olor-* sözcüğü bir gövde biçimdir. *Olor-* sözcüğü, Tekin'in de işaret ettiği üzere **ol-* kök biçimine {- (X)r-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (2003: 95). Burada **ol-* fiiline gelen ek basitinin anlamını vermektedir (simplex). *Olorma-* sözcüğü, aynı kök biçime sırasıyla {- (X)r-} ve {-mA-} ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. *Olorsık* 'oturma' sözcüğü, {- (X)r-} ekinden sonra bir de {-sık} ekini almıştır. *Olort-* sözcüğündeki ikinci ek ise {- (X)t-} ekidir. *Ol* sözcüğü bir sesteş köktür. **Ol-* fiili, Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. *Olor-* sözcüğü, Orhon yazıtlarında çok sık tanıklanan bir sözcüktür.²² *Olorma-* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Orhon yazıtlarında KT D26-27, BK D21 ve 22'de geçmektedir. *Olorsık* sözcüğü de yalnızca Orhon yazıtlarında T1 G5 ve T1 D5'te tanıklanmıştır. *Olort-* sözcüğü ise yine yalnızca Orhon yazıtlarında KT D26, BK D21 ve KÇ D12'de geçmektedir:

[...] *kişi oğlunta üze eçüm apam bumun kagan istemi kagan olormuş* [...]

"İnsanoğlunun üzerinde, atalarım dedelerim Bumın Kağan (ve) İstemi Kağan tahta oturmuş." (Aydın, 2017: 51) [KT D1]

[...] *özümün ol tenri* kagan *olortdı* erinç neñ yılsığ bodunka *olormadım* [...]

"beni o (ebedî) gök tahta oturttu elbette. Refah içerisindeki bir halka kağan olmadım." (Aydın, 2017: 59) [KT D26]

[...] *ol sawıg eşidip tün udısıkım kelmedi küntüz olorsıkım kelmedi* [...]

"O sözleri işitince gece uyuyasım gelmedi, gündüz oturasım gelmedi." (Aydın, 2017: 107) [T1 G5]

55. *opla-* / *opul-*

Opla- 'ileri atılarak saldırmak' ve *opul-* 'ileri atılmak' sözcükleri, **op* yansıma sesinden türemiştir. *Opla-* sözcüğünün yapısındaki ek {+IA-} iken *opul-* sözcüğünde Eski

²¹ *Küreg* sözcüğünün etimolojisi için ayrıca bk. EDPT 741b; Erdal, 1991: 196; Tekin, 2003: 89. *Küregü* sözcüğü için ayrıca bk. Tekin, 2003: 90.

²² Sözcüğün Orhon yazıtlarındaki tüm tanıklamaları için bk. Aydın, 2017: 162.

Türkçenin söz yapımında seyrek görülen {+(X)l-} eki vardır. *Op* kök biçimi bir sesteş köktür. **Op* yansıma sözcüğü, Eski Türkçenin söz varlığında tek başına tanıklanmamıştır. *Opla-* ve *opul-* sözcükleri, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında geçmektedir. *Opla-* sözcüğü, KT D32-36, KT K2-3-4-5, KÇ B5-10-11, KÇD3-7 ve 11' de; *opul-* ise KÇ D11' de geçmektedir:²³

köl tégin yadağın oplayu tegdi [...]

“Köl Tegin yaya olarak ileri atıldı.” (Aydın, 2017: 61) [KT D32]

[...] *yagıka yalhus oplayu tegip opulu kirip özi kıska kergek boltı [...]*

“Düşmana tek başına atak yapıp, saldırıp ileri atılarak girince kendisi öldü.” (Aydın, 2017: 138)

56. öñdün / öñre

Öñdün ‘doğudan’ ve *öñre* ‘önde, doğuda’ sözcükleri, *öñ* kök biçiminden türemiştir. *Öñdün* sözcüğünün yapısında {+dXn} eki varken *öñre* sözcüğünde {+rA} eki bulunmaktadır. *Öñ* kök biçimi ‘ön, doğu’ anlamıyla yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Öñdün* sözcüğü, Orhon yazıtlarında T1 G4 ve T1 K5’te geçmekteyken *öñre* sözcüğü KT D4, BK D5, BK G13, T1 B7, T1 G3-7-10, T1 D3, T1 K1 ve O D2’de tanıklanmıştır:

[...] *sawı antağ öñdün kagangaru sü yorulum témiş [...]*

“Sözü şöyledir, doğudaki kağana ordu sevk edelim, demiş.” (Aydın, 2017: 111) [T1 K5]

[...] *öñre kün tugsıkda [...]*

“Doğuda gün doğusundaki” (Aydın, 2017: 52) [KT D4]

57. örtçe

‘Ateş gibi’ karşılığındaki *örtçe* sözcüğü, *ört* kök biçimine {+çA} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Ört* kök biçimi bir sesteş köktür. *Ört* adı, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Örtçe* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tek kullanımı T2 B5’tedir:

[...] *ékinti kün örtçe kızıp kelti [...]*

“İkinci gün ateş gibi kızmış (bir hâlde) geldiler.” (Aydın, 2017: 115)

58. ötüg / ötün- / ötünç

Ötüg ‘rica, dilek’, *ötün-* ‘arz etmek, dilekte bulunmak’ ve *ötünç* ‘arz, dilek’ sözcükleri, *öt-* ‘dilemek, rica etmek’ kök biçiminden türemiştir. *Ötüg* sözcüğü, *öt-* fiiline {-(X)g} ekinin getirilmesiyle oluşmuşken *ötün-* sözcüğü aynı fiile {-(X)n-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Ötünç* sözcüğünde ise {-(X)n-} ekinden sonra bir de {-ç} eki vardır. *Öt* sözcüğü bir sesteş köktür. *Öt-* fiili, yazıt ve el yazmaları ile Karahanlı Türkçesi metinlerinde tek başına tanıklanmazken Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Ötüg* sözcüğü, Orhon yazıtlarında yalnızca BK D39’da; *ötün-* sözcüğü ise T1 G5-7-8, T1

²³ *Opul-* sözcüğünün farklı bir etimolojik açıklaması için bk. EDPT 10a.

D1 ve T1 K1'de geçmektedir. Ötünç sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tek kullanımı T1 G8'dedir:

[...] *yalawaçı edgü sawı ötügi kelmez téyin yayın süledim* [...]

“(Onlardan) elçisi, iyi sözleri, dilekleri gelmiyor, diyerek yazın sefer ettim.” (Aydın, 2017: 95)

[...] *anta ötrö kaganıma ötüntüm ança ötüntüm* [...]

“Ondan sonra kağanıma arz ettim, şöyle söyledim” (Aydın, 2017: 107) [T1 G5]

kaganıma ben özüm bilge toñukuk ötüntök ötünçümün eşidü berti [...]

“kağanım (lütfedip), benim, Bilge Tonyukuk’un arz ettiklerini işitiverdi (dikkate aldı)” (Aydın, 2017: 107)

59. sakın- / sakınma- / sansız / sayu

‘Düşünmek’ karşılığındaki *sakın-* ve ‘düşünmemek’ karşılığındaki *sakınma-* sözcükleri, *sa-* kök biçiminden türemiştir. *Sakın-* sözcüğü, *sa-* kök biçimine sırasıyla {-k-} ve {-(X)n-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Sakınma-* sözcüğünde ise bu eklerden sonra bir de {-mA-} eki bulunmaktadır. *Sa* kök biçimi bir sestüş köktür. *Sa-* fiili, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. Burada *sa-* fiili ‘saymak, hesap etmek’ anlamındadır. ‘Hesap etmek’ ifadesiyle dönüşlülük bildiren *sakın-* fiili arasında açık bir anlamsal ilgi bulunmaktadır.

Sa- kök biçiminden türediği anlaşılan diğer iki sözcük ise *sansız* ‘sayısız’ ve *sayu* ‘her, her biri, herkes’ sözcükleridir. *Sansız* sözcüğünün yapısında sırasıyla {-(X)n} ve {+sIz} eki varken *sayu* sözcüğünün yapısındaki ek {-U} ekidir. *Sakın-* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT K10-11, BK D2-33-35, BK B6, T1 B5-6, T1 D5-7 ve O K2’de; *sansız* BK G12’de geçmektedir.. *Sakınma-* ve *sayu* sözcükleri, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında tanıklanmıştır. *Sakınma-* sözcüğü KT D10 ve BK D9’da geçmekteyken *sayu* sözcüğü KT G9, KT D27, BK K7, BK D 22 ve T2 B7’de tanıklanmıştır:

[...] *özüm sakıntım* [...]

“Kendi kendime düşüncelere daldım.” (Aydın, 2017: 67) [KT K10]

[...] *bunça işig küçüg bértökgerü sakınmatı türük bodun ölüreyin urugsıratayın tér ermiş* [...]

“Bunca işini gücünü verdiği (hizmet ettiğini) düşünmeden Türk halkını öldüreyim, soylarını yok edeyim, dermiş.” (Aydın, 2017: 54) [KT D10]

[...] *edgü özlük atın kara kişin kök teyenin sansız kelürüp kop ko<d>tı <...>*

“İyi has atlarını, kara samurları (ve) boz dağ sıçanı (derilerini) sayısızca getirip bıraktılar <...>” (Aydın, 2017: 98)

[...] *antağın için igidmiş kaganın sawın almatın yer sayu bardıg* [...]

“Öyle olduğun için (seni) beslemiş kağanın sözlerini (dikkate) almadan her yere gittin.” (Aydın, 2017: 49) [KT G9]

[...] *ol ok tün bodunun sayu ı<d>tımız* [...]

“O gece halkını tamamen (geri) gönderdik.” (Aydın, 2017: 115) [T2 B7]

60. sewin-

Sewin- sözcüğü, *sew-* kök biçimine $\{-(X)n-\}$ ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Sew-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında yalnızca IB 3'te tanıklanmıştır. *Sewin-* sözcüğü, Orhon yazıtlarında BK D2 ve 41'de geçmektedir:

[...] *türük begler bod[un ö]girip sewinip toñıtmuş közi yügerü körti [...]*

“Türk beyleri (ve) halkı kıvanıp sevinip yere bakan gözlerini yukarı kaldırdı.” (Aydın, 2017: 80)

[...] *kara bodun kağanım kelti tép ög[irip sewinti] <...> [...]*

“Halk, kağanım geldi, deyip sevinip mutlu oldu. <...>” (Aydın, 2017: 95)

61. sözleş-

‘Sözleşmek, söz birliği yapmak’ karşılığındaki *sözleş-* sözcüğü, Gabain ve Tekin’in de işaret ettiği üzere **sö-* kök biçimine sırasıyla $\{-(X)z\}$, $\{+lA-\}$ ve $\{-(X)ş-\}$ ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (Gabain, 1988: 55; Tekin, 2003: 93). **Sö-* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında tek başına tanıklanmamıştır. *Sözleş-* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT D26 ve BK D21’de geçmektedir:

[...] *inim köl tégin birle sözleşdimiz [...]*

“Kardeşim Köl Tegin ile sözleştik.” (Aydın, 2017: 59) [KT D26]

62. süçig

‘Tatlı, lezzetli’ karşılığındaki *süçig* sözcüğü, Clauson, Erdal ve Tekin’in de işaret ettiği üzere *süçi-* ‘tatlı olmak’ kök biçimine $\{-(X)g\}$ ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (EDPT 796b; Erdal, 1991: 204; Tekin, 2003: 89). *Süçi-* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları ile Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanmazken Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Süçig* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT G5-6, BK K4 ve 5’te geçmektedir:

[...] *tawgaç bodun sawı süçig agısı yumşak ermiş [...]*

“Çin halkının sözü tatlı, ipeği yumuşak imiş.” (Aydın, 2017: 48) [KT G5]

[...] *süçig sawıña yumşak agısıña arturup üküş türük bodun öltüg [...]*

“Tatlı sözüne, yumuşak ipeğine kanıp Türk halkından birçoğunuz öldü.” (Aydın, 2017: 75-76) [BK K5]

63. sünüg / sünüglüg / sünük / sünüş / sünüş-

Sünüg ‘mızrak’, *sünüglüg* ‘mızraklı’, *sünüş* ‘savaş’ ve *sünüş-* ‘savaşmak’ sözcüklerinin birer gövde biçim olduğu açıktır. Çünkü *sünüg* sözcüğünün yapısındaki $\{-(X)g\}$; *sünüglüg* sözcüğündeki $\{-(X)g\}$, $\{+lIg\}$; *sünüş* sözcüğündeki $\{-(X)ş\}$ ve *sünüş-* sözcüğündeki $\{-(X)ş-\}$ eki, rahatlıkla tespit edilebilir durumdadır. Bu itibarla sözü geçen sözcüklerin kök biçimi kaçınılmaz olarak **sün-* ‘mızraklamak, yarmak(?), delmek(?)’ biçiminde ortaya çıkmaktadır. Ancak **sün-* fiili Eski Türkçenin söz varlığında tek başına tanıklanmamıştır. Yukarıdaki sözcüklerin yanı sıra *sünük* ‘kemik’ sözcüğünün de aynı **sün-* kök biçimine $\{-(X)k\}$ ekinin getirilmesiyle kurulmuş olması olasıdır. *Sünüg*, *sünüglüg* ve *sünük* sözcükleri, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında geçmektedir. *Sünüg* sözcüğü, KT D35, BK D26, T1 K4’te; *sünüglüg* KT D23,

BK D19'da; *süñük* ise KT D24 ve BK D20'de tanıklanmıştır. *Süñüş* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT D15-40, KT K2, BK D13-34, KÇ B9-11, KÇ D4 ve 8'de geçmektedir. *Süñüş*-sözcüğü ise Orhon yazıtlarında çok sık tanıklanmıştır:²⁴

[...] *süñüg batımı karıg söküpen* [...]

“Mızrak batımı karı sökerek” (Aydın, 2017: 62) [KT D35]

[...] *süñüglüg kantan kelipen süre életdi* [...]

“Mızraklı (düşmanlar) nereden gelip (sizi yurdunuzdan) sürebilecekti.” (Aydın, 2017: 58) [KT D23]

[...] *kanıñ suwça yügürti süñükün tagça yatdı* [...]

“Kanlarınız su gibi aktı, kemikleriniz dağ gibi yığıldı.” (Aydın, 2017: 59) [KT D24]

[...] *süñüş bolsar çerig éter erti* [...]

“Savaş olduğunda askeri düzenlerdi.” (Aydın, 2017: 135) [KÇ B9]

alpın üçün tawgaçka yéti yégirmi süñüşdi [...]

“yiğit olduğu için Çinlilerle on yedi kez savaştı.” (Aydın, 2017: 117) [T2 G5]

64. tamgaçı

Tamgaçı ‘damgacı, mühürdar’ sözcüğünün bir gövde biçim olduğu açıktır. Sözcüğün yapısında rahatlıkla fark edilebilen bir {+çI} eki vardır. Ancak bu ekın getirildiği *tamga* sözcüğünün de bir kök biçim olmadığı anlaşılmaktadır. Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanan {-gA} eki düşünüldüğünde bu olasılık güçlenmektedir. Eski Uygur Türkçesinde geçen bir *tam-* ‘yanmak, tutuşmak, parlamak’ fiili vardır. *Tamga* sözcüğüne kaynaklık eden kök biçim bu *tam-* fiili olmalıdır. Eski Türk yazıt ve el yazmalarının oluşturulduğu dönemlerde, damgaların nasıl yapıldığı düşünüldüğünde *tam-* fiili ile *tamga* sözcüğü arasındaki anlamsal bağlantı açıkça anlaşılmaktadır. Bu bağlantıyı Tekin de tespit eder (2003: 89-90). *Tam* kök biçimi bir sesteş köktür. *Tam-* kök biçimi, yukarıda ifade edilen anlamıyla yazıt ve el yazmaları ile Karahanlı Türkçesi metinlerinde tanıklanmamıştır. *Tamgaçı* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca KT K13'de geçmektedir:

on ok oglum türgeş kağanta makaraç tamgaçı oguz bilge tamgaçı kelti [...]

“On Ok evladım Türgeş kağanından mühürdar Makaraç (ile) mühürdar Oğuz Bilge geldi.” (Aydın, 2017: 68)

65. tapa

‘-A / -e doğru’ karşılığındaki *tapa* sözcüğü, *tap-* ‘bulmak’ kök biçimine {-A} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Tap* kök biçimi bir sesteş köktür. *Tap-* fiili, Eski Türkçenin söz varlığında birden çok anlamı karşılayacak biçimde kullanılmıştır. Kök biçim ‘bulmak’ karşılığıyla yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Tapa* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT D 28-31-35-36-39, BK D23-24-25-26-27-28-32-40, BK G2 ve KÇ D8'de tanıklanmıştır:

²⁴ *Süñüş*- sözcüğünün Orhon yazıtlarındaki tüm tanıklamaları için bk. Aydın, 2017: 166-167.

[...] *keneres **tap** bardı* [...]

“Kengeres’e doğru gittiler.” (Aydın, 2017: 64) [KT D39]

[...] *otuz artukı sekiz yaşım kışın kitañ **tap** süledim* [...]

“Otuz sekiz yaşımda kışın Kitan tarafına sefer ettim.” (Aydın, 2017: 96) [BK G2]

66. **taplama-**

‘Sevmemek, memnun olmamak, onaylamamak, hak vermemek’ karşılığındaki *taplama-* sözcüğü, *tap* ‘memnuniyet, istek, arzu’ kök biçimine sırasıyla {+1A-} ve {-mA-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Tap* kök biçimi bir sesteş köktür. *Tap* adı, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Taplama-* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Orhon yazıtlarında BK D35’te tanıklanmıştır:

[...] *üze teñri idok yér suw [éçim] kagan kutı **taplamadı** erinç* [...]

“Yukarıda (ebedî) gök, kutsal yer su (ruhları), amcam kağanın ruhu onaylamadı elbette.” (Aydın, 2017: 93)

67. **tarkınç**

‘Dağınık’ karşılığındaki *tarkınç* sözcüğünün bir gövde biçim olduğu açıktır. Sözcüğün yapısındaki {+(X)k-}, {-(X)n-} ve {+ç} eki rahatlıkla tespit edilebilir durumdadır. Bu itibarla sözcüğün *tar* kök biçiminden türediği düşünülebilir. *Tar* kök biçimi bit sesteş köktür. *Tar* adı, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Tarkınç* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tek kullanımı T1 D5’tedir:

[...] *oguzı yeme **tarkınç** ol témiş* [...]

“Oğuzları da dağılmakta imiş, demiş.” (Aydın, 2017: 109)

68. **telinme-**

‘Delinmemek’ karşılığındaki *telinme-* sözcüğü, *tel-* kök biçimine sırasıyla {-(X)n-} ve {-mA-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Tel-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Telinme-* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KT D22 ve BK D18’de tanıklanmıştır:

[...] *üze teñri basmasar <asra> yér **telinmeser** türük bodun élinin törögin kim artatı udaçı erti* [...]

“Yukarıda gök çökmezse aşağıda yer delinmezse Türk halkı! Yurdunu (ve) yasalarını kim bozabilirdi?” (Aydın, 2017: 86) [BK D18]

69. **tewlig**

‘Hilekâr’ karşılığındaki *tewlig* sözcüğü, *tew* kök biçimine {+IIg} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Tew* kök biçimi bir sesteş köktür. *Tew* adı, yazıt ve el yazmaları ile Karahanlı Türkçesinde tanıklanmazken Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Tewlig* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KT D6 ve BK D6’da tanıklanmıştır:

Ahmet Karaman

[...] *tawgaç bodun tewligin kürlüg<in> üçün armakçısın üçün inili éçili kıkşürtökin üçün* [...]

“Çin halkı hilekâr (ve) sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, kardeşlerle ağabeyleri birbirine düşürdüğü için” (Aydın, 2017: 53) [KT D6]

70. tıŋla-

‘Dinlemek’ karşılığındaki *tıŋla-* sözcüğünün bir türemiş biçim olduğu açıktır. Sözcüğün yapısındaki {+IA-} eki rahatlıkla görülebilmektedir. Bu durumda sözcüğün kök biçimi olarak *tıŋ* adına ulaşılmaktadır. *Tıŋ* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları ile Karahanlı Türkçesinde tanıklanmazken ‘ses’ karşılığıyla Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Tıŋla-* sözcüğü, Orhon yazıtlarında yalnızca KT G2 ve BK K1’de tanıklanmıştır:

[...] *bo sawımın edgüti éşid katıgdı tıŋla* [...]

“Bu sözlerimi iyice işit (ve) sıkıca dinleyin.” (Aydın, 2017: 47) [KT G2]

71. tırgür- / tırig

‘Diriltmek, yeniden ayağa kaldırmak’ karşılığındaki *tırgür-* ve ‘canlı, diri, hayatta olan’ karşılığındaki *tırig* sözcükleri, Clauson’un da işaret ettiği üzere **tir-* ‘hayatta olmak’ kök biçiminden türemiştir (EDPT 543b).²⁵ *Tırgür-* sözcüğünün yapısındaki ek {-gUr-} iken *tırig* sözcüğünde {-(X)g} eki vardır. **Tir-* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında tek başına herhangi bir yerde tanıklanamamıştır. *Tırgür-* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KT D29 ve BK D23’te geçmektedir. *Tırig* sözcüğü ise Orhon yazıtlarında yalnızca KT K9 ve KT G-D’de tanıklanmıştır:

[...] *ölteçi bodunug tırgürü igit<d>im* [...]

“ölmek üzere olan halkı diriltip besledim.” (Aydın, 2017: 60) [KTD29]

[...] *bunça yeme tırigi küñ boltaçı erti* [...]

“bunların dirisi carıye olacak idi.” (Aydın, 2017: 67)

[...] *uça bardıgız teŋri[de] tırigdekiçe <...>*

“(Sonsuzluğa) uçup gittiniz, (ebedî) gökte diricesine? <...>” (Aydın, 2017: 69)

72. tızlig

‘Güçlü, kuvvetli, asi’ karşılığındaki *tızlig* sözcüğü, *tiz* kök biçimine {+IIg} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Tiz* kök biçimi bir sesteş köktür. *Tiz* adı, yazıt ve el yazmalarında yalnızca IB 60’da tanıklanmıştır. *Tızlig* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KT D2-15-18, BK K10, BK D3-13 ve 15’te geçmektedir:

[...] *başlıgıg yüküntürmiş tızligig sökürmiş* [...]

“Mağrurlara baş eğdirmiş, asilere diz çöktürmüş.” (Aydın, 2017: 51) [KT D2]

[...] *kaganlıgıg kagansıratdımız tızligig* sökürtümüz [...]

²⁵ *Tırgür-* için bk. EDPT 545b; Tekin, 2003: 94. *Tırig* için ayrıca bk. Erdal, 1991: 208; Tekin, 2003: 89.

“kağanı olanı kağansız bıraktık. Asilere diz çöktürdük.” (Aydın, 2017: 85) [BK D15]

73. *tod-* / *tok* / *tokurkak* / *tosık*

Tod- ‘doymak’, *tok* ‘tok, aç olmayan’, *tokurkak* ‘tok biçimde’ ve *tosık* ‘tokluk’ sözcükleri, Gabain ve Tekin’in de işaret ettiği üzere **to-* ‘tamam olmak, doymak’ kök biçiminden türemiştir (Gabain, 1988: 58; Tekin, 2003: 94). *Tod-* sözcüğü, **to-* kök biçimine {-d} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Tok* sözcüğünün yapısındaki ek {- (X)k} iken *tosık* sözcüğünde {-sık} eki vardır. *Tokurkak* sözcüğü ise **to-* kök biçimine sırasıyla {- (X)k}, {- (X)rka-} ve {- (X)k} ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. *To* sözcüğü bir sesteş köktür. **To-* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında tek başına herhangi bir yerde tanıklanmamıştır. *Tod-*, *tokurkak* ve *tosık* sözcükleri, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KT G8 ve BK K6’da geçmektedir. *Tok* sözcüğü ise Orhon yazıtlarında yalnızca T1 G1’de geçmektedir:

[...] *türük bodun tokurkak sen açsık tosık ömez sen bir todsar açsık ömez sen* [...]

“(Ey) Türk halkı, sen toksun. Açlık (ve) tokluğu düşünmezsin. Bir doyarsan açlığı düşünmezsin.” (Aydın, 2017: 49) [KT G8]

[...] *bodun bogzı tok erti* [...]

“Halkın karnı toktu.” (Aydın, 2017: 105-106)

74. *tokı-* / *tokıt-*

Tokı- ‘(savaşta) bozguna uğratmak, vurmak’ ve *tokıt-* ‘yazı yazdırmak’ sözcüklerinin kök biçimi bir yansıma söz olan *tok* adıdır. Bir nesneye / şeye vurulduğunda çıkan sese işaret eden *tok* adına {+I-} ekinin getirilmesiyle *tokı-* sözcüğü oluşmuştur. *Tokıt-* sözcüğünde ise buna ek olarak bir de {- (X)t-} eki vardır. *Tok* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde T1 G1 ve Tes K5’te ‘aç olmayan’ karşılığıyla geçmekteyken yukarıda ifade edilen anlamıyla herhangi bir yerde tanıklanmamıştır. *Tok* yansıma sözü, DLT’nin söz varlığında ikileme unsuru olarak:

tok tok etti

“Bir taşın bir taşa düşmesi gibi, katı bir şey ses çıkardı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 144 / 20)

[...] *er kişi birle tok tok boltı*

“Adam ile kadın arasında sertlik (geçimsizlik) oldu.” (Ercilasun A. B. ve Z. Akkoyunlu, 2015: 144 / 21)

biçiminde geçmektedir. Bu tanımlamalar *tok* sözcüğünün açıklanmasında açık bir kanıttır. *Tokı-* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT K6, BK D31, BK G8’de; *tokıt-* ise KT G12-13 ve BK K15’te tanıklanmıştır:

[...] *tokuz erig egire tokıdı* [...]

“Dokuz askeri, etrafını sararak mahvetti.” (Aydın, 2017: 66) [KT K6]

[...] *beğgü taş tokıtdım <...> tokıtdım bitidim* [...]

“Ebedî taş kazıttım <...> kazıttım, yazdım.” (Aydın, 2017: 79) [BK K15]

75. *tolgatma-*

‘Eziyet çektirmek’ karşılığındaki *tolgatma-* sözcüğü, *tolga-* kök biçimine sırasıyla {- (X)t-} ve {-mA-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur.²⁶ *Tolga-* sözünün yapısında rahatlıkla fark edilebilen bir {+gA-} eki varsa da Eski Türkçenin söz varlığında *tol* biçiminde bir ad tanıklanmamıştır. *Tolga-* sözcüğü ‘eziyet çekmek, incimek’ karşılığıyla yazıt ve el yazmaları ile Karahanlı Türkçesi metinlerinde tanıklanmazken Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Tolgatma-* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tek kullanımı BK K13’tedir:

<...> *igidiñ emgetmeñ tolgatmañ* <...> [...]

“<...> besleyin, (onlara) eziyet (ve) sıkıntı çektirmeyin. <...>” (Aydın, 2017: 78-79)

76. *tonlug/ tonsuz*

Tonlug ‘giyimli, sırtı pek olan’ ve *tonsuz* ‘sırtı açıkta olan’ sözcükleri, *ton* kök biçiminden türemiştir. *Ton* kök biçimi bir sesteş köktür. *Ton* adı, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Tonlug* ve *tonsuz* sözcükleri, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında geçmektedir. *Tonlug* sözcüğü KT D29, BK D23’ta; *tonsuz* ise KT D26 ve BK D21’de geçmektedir:

[...] *yalañ bodunug tonlug* <kıltım> [...]

“Sırtı açıkta olan halkı giydirdim.” (Aydın, 2017: 60) [KT D29]

[...] *içre aşsız taşra tonsuz yawız yawlak bodunta* [üze olortum [...]

“Karnı aç, sırtı açıkta olan, kötü durumda (ve) perişan olan bir halka kağan oldum.” (Aydın, 2017: 87-88) [BK D21]

77. *tugsık*

‘Güneşin doğduğu yer, doğu’ karşılığındaki *tugsık* sözcüğü, *tug-* kök biçimine {- (X)k} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Tug* kök biçimi bir sesteş köktür. *Tug-* fiili, yazıt ve el yazmalarında E 9/2, E 26/2, E 29/1, E 30/1, E 68/10, IB 26 ve 52’de tanıklanmıştır. *Tugsık* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT G2, KT D4-8, BK D5-8, BK K2-11 ve O D2’de geçmektedir:

[...] *ilgerü kün tugsıka bükli kaganka tegi süleyü bérmiş* [...]

“Doğuda gün doğusundaki Bükli (Kore?) kağanına kadar sefer edivermiş.” (Aydın, 2017: 82) [BK D8]

[...] *türk bodun öñre kün tugsıkıña késre kün batsıkıña tegi* [...]

“Türk halkı, doğuda gün doğusuna, batıda gün batısına kadar” (Aydın, 2017: 123) [O D2]

78. *tuyma-*

‘Duymamak, hissetmemek, farkına varmamak’ karşılığındaki *tuyma-* sözcüğü, *tuy-* kök biçimine {-mA-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Tuy-* kök biçimi, yazıt ve el

²⁶ *Tolga-* için ayrıca bk. EDPT 497a; Erdal, 1991: 620-621.

yazmalarında yalnızca ŞU K10 ve IB 61’de tanıklanmıştır. *Tuyma-* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tek kullanımı T2 B3’tedir:

[...] *kelmişî alp tédi tuymadı* [...]

“(Buraya) gelmek zordu, dedi(m). (Ama kimse) hissetmedi.” (Aydın, 2017: 114)

79. tügünlüg

‘Düğümlü’ karşılığındaki *tügünlüg* sözcüğü, Clauson, Gabain ve Erdal’ın da işaret ettiği üzere *tüg-* ‘bağlamak, düğümlemek’ kök biçimine sırasıyla {-(X)n} ve {+IIg} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (EDPT 484a; Gabain, 1988: 54; Erdal, 1991: 304). *Tüg-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında yalnızca IB 50’de tanıklanmıştır. *Tügünlüg* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tek kullanımı T2 D4’tedir:

[...] *tügünlüg atıg yügürtmedim* [...]

“(Kuyruğu) düğümlü atları koşturtmadım.” (Aydın, 2017: 118)

80. tüketi

‘Tükeninceye kadar’ karşılığındaki *tüketi* sözcüğünün bir gövde biçim olduğu anlaşılrsa da kök biçimi açık değildir. Türkolojide genel eğilim *tüke-* fiilinin bir kök biçim olduğu üzerinedir. Ancak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçen *tük tümen* eş anlamlı ikilemesinin ilk unsuru olarak kullanılan bir *tük* sözcüğü tanıklanmıştır:

[...] *tük tümen törlüg tañsok edlerin* [...] ETŞ, 10. Otuz Beş Burkana Saygı, (Arat, 1991: 98)

[...] *tük tümen tınlıglarıg kutgartıñız* [...] T III D 260 11, 67. (Bang ve Gabain, 1930: 58)

[...] *tük tümen yıl örtlüg yalınlıg* [...] 66. 4 = 177 183 333, arka 15. (Tekin, 1976: 126)

[...] *kagan katun tük tümen yaşazun* [...] BTT XIII, Avalokiteşvara, 68. (Zieme, 1985: 125)

Tük tümen ikilemesi için ‘sayılamayacak kadar çok, sayısız’ karşılığını vermek mümkündür. Kutadgu Bilig’de de *tük* sözcüğü ‘çok, fazla, tamam olmuş’ anlamıyla kullanılmıştır. Tanıklamalar göz önüne alındığında buradaki *tük* sözcüğü ile *tüke-* sözcüğü arasında bir bağlantı olduğu sezilmektedir. Bu itibarla *tüke-* sözcüğünün kök biçimi *tük* olarak kabul edilebilir. *Tüke-* sözcüğündeki ek ise {+A-} olarak ifade edilebilir. Eldeki veriler, bu önermeyi kanıtlamak için yeterli görünmese de *tüketi* sözcüğünün etimolojisi için bu olasılık da göz ardı edilmemelidir.²⁷ *Tüketi* sözcüğünün yapısında ise {-(X)t-} ve {-I} eki vardır. *Tük* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında herhangi bir yerde tanıklanmazken *tüke-* sözcüğü ŞU G Ek1, MİK III 35a+b: B4, MİK III 200 I: A1 ve IB 3’te geçmektedir. *Tüketi* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT G1 ve BK K1’de geçmektedir:

[...] *sawımın tüketi eşidgil* [...]

“Sözlerimi sonuna kadar işit.” (Aydın, 2017: 47) [KT G1]

81. tüzül-

²⁷ *Tüke-* sözcüğünün etimolojisi adına farklı bir görüş için bk. Aksan, 1989: 327.

‘Düzeltemek, iyi duruma getirmek’ karşılığındaki *tüzül-* sözcüğü, *tüz-* kök biçimine {- (X)l-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Tüz* kök biçimi bir sesteş köktür. *Tüz-* fiili, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Tüzül-* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KT G5 ve BK K3’te tanıklanmıştır:

[...] *bo yérde olorup tawgaç bodun birle tüzültüm* [...]

“Bu yerde oturup Çin halkı ile (ilişkileri) düzelttim.” (Aydın, 2017: 48) [KT G5]

82. *ulayu / ulgart- / ulug*

‘Ve, ve benzeri, ve diğerleri, daha, ile birlikte, ilaveten, ayrıca’ gibi anlamları karşılayan *ulayu* sözcüğü, *ul* kök biçiminden türemiştir. Sözcük, *ul* kök biçimine sırasıyla {+A-} ve {-U} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. ‘Kurmak, tesis etmek’ karşılığındaki *ulgart-* sözcüğü de aynı *ul* kök biçimine sırasıyla {+gAr-} ve {- (X)t-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur.

‘Ulu, büyük’ karşılığındaki *ulug* sözcüğünün etimolojisi konusunda çeşitli görüşler bulunmakla birlikte sözcüğün burada ifade edilen *ul* kök biçimine {+llg} ekinin getirilmesiyle kurulduğu anlaşılmaktadır:²⁸ *Ul* kök biçimi ‘başlangıç, dip, zemin’ anlamındadır. Kök biçim, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Ulayu* ve *ulgart-* sözcükleri, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında geçmektedir. *Ulayu* sözcüğü KT G1, KT K9-11, BK K1, BK BK G13-14, KÇ D12’de; *ulgart-* yalnızca T2 D3’te tanıklanmıştır. *Ulug* sözcüğü ise Orhon yazıtlarında KT D28-34-40, BK K9-10, BK D34, BK G9, T1 B5, T2 D6, O 18 ve KÇ B3’te geçmektedir:²⁹

[...] *ulayu iniygünüm oylanım birki uguşum bodunum* [...]

“Evvla küçük kardeşlerim, çocuklarım, birleşik soyum, halkım.” (Aydın, 2017: 47) [KT G1]

<...> *kağan inisi él çor tégin kelip ulayu tört tégin kelip işwara bilge küli çorug yoglat<d>ı* [...]

“<...> kağanın kardeşi El Çor Tegin gelip ve diğer dört prens gelip İşvara Bilge Küli Çor’un cenaze törenini yaptı.” (Aydın, 2017: 139) [KÇ D12]

[...] *arkuy karagug ulgartdım* [...]

“Karakol (gözetleme) kuleleri diktirdim.” (Aydın, 2017: 118)

uduzugma ulugı şad erti [...]

“sevk edenlerin lideri şad (unvanlı) idi.” (Aydın, 2017: 105) [T1 B5]

[...] *ulug küli çor sekiz on yaşap yok boltı* <...>

“Büyük Küli Çor seksen (yıl) yaşayıp öldü <...>” (Aydın, 2017: 134) [KÇ B3]

83. *unama-*

²⁸ *Ulug* sözcüğü üzerine daha geniş bilgi için bk. Uçar, 2020.

²⁹ *Ulatı* sözcüğü için bk. EDPT 134a; Gabain, 1988: 95; Erdal, 1991: 798; Tekin, 2003: 148.

‘Onaylamamak, doğru bulmamak’ karşılığındaki *unama-* sözcüğü, *una-* ‘uygun bulmak, doğru bulmak’ kök biçimine {-mA-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Una* kök biçimi bir sesteş köktür. *Una-* fiili, yazıt ve el yazmalarında E 109/4, IB 38, U5: (BI: II) B5 ve 6’da tanıklanmıştır. *Unama-* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Orhon yazıtlarında T1 K11’de geçmektedir:

sü yorılım tédeçi unamañ [...]

“ordu sevk edelim derse onaylamayın.” (Aydın, 2017: 113)

84. urugsırat-

‘Soyunu yok etmek’ karşılığındaki *urugsırat-* sözcüğü, *urug* kök biçimine sırasıyla {+sIrA-} ve {-(X)t-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Urug* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca E 41/10’da tanıklanmıştır. *Urugsırat-* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KT D10 ve BK D9’da geçmektedir:

[...] türük bodun ölüreyin urugsıratayın tér ermiş [...]

“Türk halkını öldüreyim, soylarını yok edeyim, dermiş.” (Aydın, 2017: 54) [KT D10]

85. uzun

Uzun sözcüğü, *uza-* kök biçimine {-(X)n} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Uza-* fiili, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. Her ne kadar *uza-* fiilinin yapısında bir {+A-} eki fark edilse de *uz* kök biçimi Eski Türkçenin söz hazinesinde ‘sanat, mahir, becerikli’ anlamındadır. Bu itibarla adı geçen *uz* kök biçiminin *uzun* sözcüğüyle hiçbir anlamsal bağlantısı yoktur. *Uzun* sözcüğü, Orhon yazıtlarında yalnızca T2 D2’de geçmektedir:

[...] uzun yelmeg yeme ı<d>tım [...]

“Uzamlara (uzun mesafelere) da öncü birlikleri gönderdim.” (Aydın, 2017: 117)

86. üküş

‘Fazla, çok’ karşılığındaki *üküş* sözcüğü, Clauson’un da işaret ettiği üzere *ük-* kök biçimine {-(X)ş} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (EDPT 118a). *Ük-* kök biçimi ‘yığmak, toplamak, biriktirmek’ anlamındadır ve Eski Türkçenin söz varlığında yalnızca Eski Uygur Türkçesinde tanıklanmıştır. *Üküş* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT G6-7-10, KT D29, BK K5-6, BK D24-31, T1 B7, T2 B4-5 ve O D7’de geçmektedir:

[...] az bodunug üküş kıltım [...]

“Az halkı çoğalttım.” (Aydın, 2017: 50) [KT G10]

[...] azıg üküşüg körtüg [...]

“Azı (ve) çoğu gördün.” (Aydın, 2017: 124) [O D7]

87. ülüg

‘Bölüm, kısım, pay, hisse, talih, kader, kısmet’ karşılığındaki *ülüg* sözcüğü, *üle-* kök biçimine {-(X)g} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Üle-* sözcüğünün yapısında bir {+IA-} eki fark edilse de Eski Türkçenin söz varlığında, sözcüğe kaynaklık edecek bir *ü* kök biçimi tanıklanmamıştır. *Üle-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken

Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Ülüg* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT D29, BK D23, T1 B4 ve KÇ D11’de geçmektedir:

[...] *éki ülügi atlıg erti* [...]

“(Bunların) iki bölümü atlı idi.” (Aydın, 2017: 104) [T1 B4]

[...] *ülügi ança ermiş erinç* [...]

“(Hayattaki) nasibi bu kadar imiş elbette.” (Aydın, 2017: 138) [KÇ D11]

88. *yagru / yaguk / yagut-*

Yagru ‘yakın(ına doğru), *yaguk* ‘yakın’ ve *yagut-* ‘yaklaştırmak’ sözcükleri, *yak* ‘yakın’ kök biçiminden türemiştir. *Yagru* sözcüğünün yapısındaki ek {+rU} iken *yaguk* sözcüğünde sırasıyla {+U-} ve {-(X)k} eki vardır. *Yagut-* sözcüğü ise *yak* kök biçimine sırasıyla {+U-} ve {-(X)t-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Yak* kök biçimi bir sestese köktür. *Yak* adı, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Yagru*, *yaguk* ve *yagut-* sözcükleri, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında tanıklanmıştır. *Yagru* sözcüğü KT G5-6, BK K4-6’da; *yaguk* KT G7, BK K5’te; *yagut-* ise KT G5 ve BK K4’te geçmektedir.³⁰

[...] *yagru kontokda késre añıg bilig anta öyür ermiş*

“Yakına yerleştikten sonra kötülükleri orada düşünürlermiş.” (Aydın, 2017: 48) [KT G5]

[...] *yaguk erser edgü ağı bérür* [...]

“Yakında isen iyi ipek verir” (Aydın, 2017: 49) [KT G7]

[...] *ırak [bodu]nug ança yagutır ermiş* [...]

“uzaktaki halkları öylece (kendine) yaklaştırmış.” (Aydın, 2017: 75) [BK K4]

89. *yaraklıg / yaraklıgdı / yarama / yarat- / yaratın- / yaratıt- / yaratur-*

Yaraklıg ‘silahlı’, *yaraklıgdı* ‘silahlı olarak’ ve *yarama* ‘(işe) yarama’ sözcükleri, Clauson ve Erdal’ın da işaret ettiği üzere *yara-* kök biçiminden türemiştir (EDPT 962a; Erdal, 1991: 215). *Yaraklıg* sözcüğünün yapısında {-(X)k} ve {+IIg} eki varken *yaraklıgdı* sözcüğünde buna ek olarak bir de {-dI} eki bulunmaktadır. *Yarama* sözcüğünün yapısındaki ek ise {-mA} ekidir.

Yarat- ‘örgütlemek, düzene sokmak’, *yaratın-* ‘örgütlenmek’, *yaratıt-* ‘yaptırmak, düzenletmek’ ve *yaratur-* ‘yaptırmak’ sözcüklerinin de *yara-* kök biçiminden türediği söylenebilir. *Yarat-* sözcüğünün yapısında {-(X)t-} eki vardır. *Yaratın-* sözcüğünde bu ekten sonra bir de {-(X)n-} eki bulunmaktadır. *Yaratıt-* sözcüğünün yapısında üst üste iki {-(X)t-} eki görülmektedir. *Yaratur-* sözcüğünün yapısındaki son ek ise {-tUr-} ekidir.³¹

Yara- kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında ŞU D10, E 39/6, IB 5-30 ve 41’de tanıklanmıştır. *Yaraklıg*, *yaraklıgdı*, *yarama*, *yaratın-* ve *yaratur-* sözcükleri, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında geçmektedir. *Yaraklıg* sözcüğü KT D23-32, BK D19, T2 D4’te; *yaraklıgdı* KT D32’de; *yarama* T1 D6’da; *yarat-* KT D19-20, KT K13,

³⁰ *Yagru* sözcüğü için ayrıca bk. Tekin, 2003: 95.

³¹ *Yarat-* sözcüğünün etimolojisi adına farklı bir görüş için bk. Güner, 2012.

BK K9, BK D2-16-17, BK G15, BK G-B' de; *yaratın-* KT D10, BK D9' da; *yaratıt-* BK K14' te; *yaratur-* ise KT G12' de tanıklanmıştır:

[...] *teñri yarlıkazu bo türük bodun ara yaraklıg yağıg yeltürmedim [...]*

“(Ebedî) göğün lütfuyla bu Türk halkı arasına silahlı düşmanı sokmadım.” (Aydın, 2017: 118) [T2 D4]

[...] *oñ totok yurçın yaraklıg eligin tutdı yaraklıgıdı kağanka ançoladı [...]*

“Ong Totok’un kaynını, silahlı (olduğu hâlde) eliyle yakaladı, silahlı (olduğu hâlde) kağana sundu.” (Aydın, 2017: 61)

[...] *bo yolun yorisar yaramaçtı tédim [...]*

“bu yolu kullanmak işe yaramayacak, dedim.” (Aydın, 2017: 110)

[...] <...> [ka]gan atısı yol<l>ug tégin men ay artukı tört kün [olo]rup bitidim bedizet<d>im y[aratdım] [...]

“<...> kağanın yeğeni (ben) Yollug Tegin, ben otuz dört gün oturup yazdım, süsledim, yaptım.” (Aydın, 2017: 100) [BK G-B]

[...] *yağı bolup étinü yaratınu umadok yana içikmiş [...]*

“Düşman olup (kendisini) örgütlemeyi başaramadığı için yine tâbi olmuş.” (Aydın, 2017: 82-83) [BK D9]

[...] <...> *añar adınçıg bark <...> yar[atıt]dım [...]*

“<...> ona muhteşem anıt mezar yaptırdım.” (Aydın, 2017: 79)

[...] *añar adınçıg bark yaraturtum için taşın adınçıg bediz urturtum [...]*

“Ona muhteşem bir anıt mezar yaptırtım. İçini dışını muhteşem (biçimde) süslettim.” (Aydın, 2017: 50)

90. yarlıka-

‘Emretmek, buyurmak, lütfetmek’ karşılığındaki *yarlıka-* sözcüğünün kök biçimi açık değildir. Sözcüğün *yarlıg* ‘emir, buyruk’ adına eklenen {+kA-} ekiyle kurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak *yarlıg* adı da bir kök biçim olmamalıdır. Sözcüğün yapısında açıkça görülebilen bir {+Ilg} eki vardır. Bu ek, *yar* ‘ağız sıvısı; salya, tükürük’ sözüne eklenmiştir. Şinasi Tekin de sözcüğün *yar* ‘salya, sümük; değersiz şey’ sözcüğüne {+Ilg} ekinin getirilmesiyle kurulduğu görüşündedir (2001: 227).³²

Yar sözcüğü bir sesteş kök niteliğindedir. *Yar* adı, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Yarlıg* sözcüğü ise yazıtlarda geçmemesine karşın el yazmalarında T II T 14: A 18-19, Or. 8212/76: (A) A3-5-7-8-9-10-12, (B) A2-4-5-7-8-10-12, (B) B3-5-7-8, (C) A6, ve U 181: B3’te tanıklanmıştır. *Yarlıka-* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT G9, KT D15-29, BK K7-9-10, BK D13-14-23-33-34-40, T1 G9, T2 D3 ve O D6’da geçmektedir:

[...] *teñri yarlıkazu bo türük bodun ara yaraklıg yağıg yeltürmedim [...]*

³² *Yarlıg* sözcüğü için ayrıca bk. EDPT 968a. Sözcük üzerine farklı etimolojik görüşler için bk. Nalbant, 2013.

“(Ebedî) göğün lütfuyla bu Türk halkı arasına silahlı düşmanı sokmadım.” (Aydın, 2017: 118) [T2 D4]

teñrikenke işig bértiñ téyiñ yarlıkamış [...]

“(Baga) hazretlerine işi gücü verdin, diyerek lütfetmiş.” (Aydın, 2017: 124) [O D6]

91. yawız / yawlak / yawrit-

‘Sefil, perişan, kötü, fena’ karşılığındaki *yawız* ile aynı anlamdaki *yawlak* sözcüğü, **yaw-* kök biçiminden türemiştir. *Yawız* sözcüğü, **yaw-* kök biçimine {- (X)z} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Yawlak* sözcüğünün yapısındaki ek ise açık değildir. *Yawlak* sözcüğünün kök biçimi için Clauson **yaw-* fiilini düşünür (EDPT 876b). Clauson’a göre *yawgan*, *yawri-* ve *yawız* sözcükleri de aynı **yaw-* fiilinden türemiştir (EDPT 874b, 879a, 881a). Erdal, Clauson ile aynı görüşü paylaşır ve **yaw-* kök biçiminden türemiş olabilecek sözcüklere *yaw-man* (*yaman*) örneğini de ekler (1991: 324, 388).³³ **Yaw-* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. Kutadgu Bilig’de geçen bir *yaw-* fiili varsa da bu sözcük ‘yaklaştırmak’ karşılığındadır.

Yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca BK D31’de geçen *yawrit-* ‘zayıflatmak’ sözcüğü de aynı **yaw-* fiilinden türemiş olmalıdır. *Yawrit-* sözcüğü, **yaw-* kök biçimine sırasıyla {- (X)r}, {+I-} ve {- (X)t-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Yawız* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT D26, BK D21-32, O D7’de; *yawlak* ise KT G7, KT D5-23-39, KT K11, BK K5, BK D6-19-20-21 ve 30’da geçmektedir:

[...] *içre aşsız taşra tonsuz yawız yawlak bodunta üze olortum [...]*

“Karnı aç, sırtı açıkta olan, kötü durumda (ve) perişan bir halka kağan oldum.” (Aydın, 2017: 59) [KT D26]

[...] *ırak erser yawlak ağı bérür [...]*

“(Çinliler) uzakta isen kötü ipekli verir” (Aydın, 2017: 75-76) [BK K5]

[...] *süsin anta sançdım yawritdım <...> [...]*

“Ordusunu orada mızrakladım, zayıf düşürdüm. <...>” (Aydın, 2017: 92)

92. yazı

‘Yazı, ova, düzlük yer’ karşılığındaki *yazı* sözcüğü, *yaz-* ‘döşemek, yaymak’ kök biçimine {-I} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Yaz* sözcüğü bir sestüş köktür ve Eski Türkçenin söz varlığında birden çok anlamı karşılayacak biçimde kullanılmıştır. *Yaz-* fiili, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde ‘döşemek, yaymak’ anlamıyla geçmektedir. *Yazı* sözcüğü, Orhon yazıtlarında KT G3-7, KT D17, BK K2-5, BK D15, T1 K9 ve T2 B1’de geçmektedir:³⁴

[...] *şanturş yazıka tegi süledimiz [...]*

“Şandong Ovası’na kadar sefer ettik.” (Aydın, 2017: 85) [BK D15]

[...] *yarış yazıda térilelim témiş [...]*

“Yarış Ovası’nda toplanalım, demişler.” (Aydın, 2017: 112) [T1 K9]

³³ *Yawlak* sözcüğü üzerine daha ayrıntılı bilgi için bk. Topuz, 2017; Akdemir-İsi, 2018

³⁴ *Yazı* için ayrıca bk. EDPT 984b; Tekin, 2003: 90.

93. yazın-

‘Yanılmak, hata yapmak’ karşılığındaki *yazın-* sözcüğü, *yaz-* ‘hata yapmak’ kök biçimine {- (X)n-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Yaz* kök biçimi bir sestüş köktür. *Yaz-* fiili, Eski Türkçenin söz varlığında birden çok anlamı karşılamaktadır. *Yaz-* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Talas 2/2 ve Talas 2/4’te ‘yanılmak’ karşılığına işaret eden bir kullanımla *yazmaz* biçiminde kişi adı parçası olarak tanıklanmıştır. Kök biçim ‘hata yapmak’ karşılığıyla Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde ise tanıklanmıştır. *Yazın-* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında BK D16 ve 17’de geçmektedir:

[...] *bilmedökin için biziñe yañıltokın yazıntokın için kağanı ölti* [...]

“Anlayışsızlığı için, bize (karşı) hata yaptığı için kağanı öldü.” (Aydın, 2017: 85)

[...] *özi yazıntı kağanı ölti* [...]

“Kendisi yanıldı, kağanları öldü.” (Aydın, 2017: 86)

94. yımşak

‘Yumuşak’ karşılığındaki *yımşak* sözcüğünün bir gövde biçim olduğu açıktır. Sözcüğün yapısındaki sırasıyla {- (X)ş}, {+A-} ve {- (X)k} eki rahatlıkla fark edilebilir durumdadır. Bu itibarla **yım-* fiiline ulaşılabilir. *Yımşak* sözüne kaynaklık ettiği anlaşılan bu **yım-* fiili, Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. *Yımşak* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca KT G5-6, BK K4 ve 5’te geçmektedir:³⁵

[...] *tawgaç bodun sawı süçig agısı yımşak ermiş* [...]

“Çin halkının sözü tatlı, ipeği yumuşak imiş.” (Aydın, 2017: 48) [KT G5]

[...] *süçig sawıña yımşak agısıña arturup üküş türük bodun öltüg* [...]

“Tatlı sözüne, yumuşak ipeğine kanıp Türk halkından birçoğunun öldü.” (Aydın, 2017: 75-76) [BK K5]

95. yıraya / yırdınta / yırgaru / yırya

Yıraya / yırya ‘kuzeye, kuzeyde’, *yırdınta* ‘kuzeyden’ ve *yırgaru* ‘kuzeye, kuzeyde’ sözcükleri, *yırı / yir / ir* kök biçiminden türemiştir. *Yıraya / yırya* sözcüğü {+A} ekini almıştır. *Yırdınta* sözcüğünün yapısında sırasıyla {+dXn} ve {+tA} eki varken *yırgaru* sözcüğünde sırasıyla {+gA} ve {+rU} eki bulunmaktadır. *Yırı / yir / ir* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında *yiri* biçimiyle Ta B5’te; *ir* biçimiyle ise ŞU D7 ve 11’de geçmektedir. Her dört sözcük de yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında tanıklanmıştır. *Yıraya* sözcüğü O D2’de; *yırdınta* T1 G4’te; *yırgaru* KT G2-4, KT D28, BK K2-3-11, BK D23’te; *yırya* ise KT G1, KT D14, BK K1, BK D12, T1 B7, T1 G7-10 ve O D5’te geçmektedir:

[...] *yıraya yışka [tegi] <...>*

“kuzeyde bozkıra kadar <...>” (Aydın, 2017: 123)

[...] *tawgaç bérđin yen teg kitañ öñdün yen teg ben yırdınt<a> yan tegeyin* [...]

³⁵ *Yımşak* için bk. EDPT 938b; Erdal, 1991: 256-257.

“Çinliler güney taraftan saldırın, Kitanlılar doğu taraftan saldırın, ben kuzey taraftan saldırayım” (Aydın, 2017: 106)

[...] *ilgerü kün tugsıka bérgerü kün ortosınaru kurıgaru kün batsıkiña yırgaru tün ortosınaru anta içreki bodun ko[p] m[an]a kör[ür] [...]*

“Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, oradaki tâbi halklar bana bağlıdır.” (Aydın, 2017: 47) [KT G2]

[...] *ötügen yérig konmuş téyin eşidip béryeki bodun kurıyaki yıryaki öñreki bodun kelti [...]*

“Ötüken topraklarına yerleştiğimizi duyan güneydeki halklar, batıdaki, kuzeydeki, doğudaki halklar geldiler.” (Aydın, 2017: 108) [T1 G10]

96. yinçge

‘İnce’ karşılığındaki *yinçge* sözcüğünün yapısındaki {-gA} eki, sözcüğün bir türemiş biçim olduğunu açıkça göstermektedir. Buna karşın Eski Türkçenin söz varlığında **yinç-* kök biçimi tek başına tanıklanmamıştır. *Yinçge* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında T1 G6’da geçmektedir.³⁶

[...] *yinçge erklig üzgeli uçuz <ermiş> yuyka kalın bolsar topulguluk alp ermiş yinçge yogun bolsar üzgülük alp ermiş [...]*

“İnce olanı koparmak kolaymış, yufka kalın olursa delinmesi zormuş, ince yoğun olursa koparması zormuş.” (Aydın, 2017: 107)

97. yok / yokad-

‘Yok, mevcut değil’ karşılığındaki *yok* sözcüğünün yapısındaki {-(X)k} eki, sözcüğün bir kök biçim olmadığını göstermektedir. Bu noktada, Karahanlı Türkçesi metinlerinde sıkça tanıklanan *yod-* fiili ile Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçen *yok yodun* ‘yok / yok olma’ ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde tanıklanan *yok yodunluk* ‘yok / yokluk / yok olma’ ikilemeleri göz önüne alındığında her ne kadar Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamış olsa da Clauson ve Tekin’in de işaret ettiği üzere **yo-* ‘yok olmak, bulunmamak’ kök biçiminin varlığı kaçınılmaz bir hâle gelmektedir (EDPT 895b; Tekin, 2003: 91). Bu itibarla ‘yok etmek’ karşılığındaki *yokad-* sözcüğünün de **yo-* kök biçimine sırasıyla {-(X)k} ve {+Ad-} ekinin getirilmesiyle kurulduğu anlaşılmaktadır. *Yok* sözcüğü, Orhon yazıtlarında çok sık geçen bir sözcüktür.³⁷ *Yokad-* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tek kullanımı ise KT D10’dadır:

yok çıgañ bodunug kop kuwratdım [...]

“yoksul halkı tamamen derleyip toparladım.” (Aydın, 2017: 50) [KT G10]

[...] *türk bodun atı yok bolu barmış erti [...]*

“Türk halkının adı yok oluvermiş idi.” (Aydın, 2017: 123) [O D3]

[...] *yokadu barır ermiş [...]*

³⁶ *Yinçge* için ayrıca bk. EDPT 945a-b; Erdal, 1991: 381-382.

³⁷ *Yok* sözcüğü için ayrıca bk. EDPT 895a-b; Tekin, 2003: 91. Sözcüğün Orhon yazıtlarındaki tüm tanıklamaları için bk. Aydın, 2017: 177.

“(Türk halkı) yok olmaya doğru gidiyormuş.” (Aydın, 2017: 54)

98. yokaru

‘Yukarı’ karşılığındaki *yokaru* sözcüğü, **yok* kök biçiminden türemiştir. Kök biçim ilgili anlamıyla Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. Clauson, buradaki **yok* kök biçimi için ‘high ground’ karşılığını verir (EDPT 896a). *Yokaru* sözcüğünün yapısındaki ekler ise tartışmalıdır. Clauson, sözcüğün *yokgaru* biçiminde olduğunu düşünürken Erdal sözcüğü *yok+Ar-U* biçiminde gösterir (EDPT 906b; Erdal, 1991: 452-453). Bu iki görüşten birini seçmek eldeki veriler ışığında güçtür. *Yokaru* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tek kullanımı T1 K1’dir:

[...] *yokaru at yete yadagin ıgaç tutunu agturtum* [...]

“Yukarı (çıkarken) atları yedeğe alıp ağaçlara tutunarak çıkardım.” (Aydın, 2017: 110)

99. yoñaşur-

‘(Birbirini) kışkırtmak’ karşılığındaki *yoñaşur-* sözcüğü, *yoña-* ‘itham etmek, iftira etmek, birini haksız yere suçlamak’ kök biçimine sırasıyla {-(X)ş-} ve {-(X)r-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Yoña-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Yoñaşur-* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KT D6 ve BK D7’de geçmektedir:

[...] *begli bodunlıg yoñaşurtokın üçün türük bodun* [...]

“beylerle halkı birbirine kışkırttığı için, Türk halkı! (Aydın, 2017: 53) [KT D6]

100. yugurça

‘Güç belâ, bata çıka, yoğururcasına’ karşılığındaki *yugurça* sözcüğünün bir kök biçim olmadığı anlaşılmaktadır. Sözcüğün yapısındaki {+çA} eki bu durumun anlaşılması için yeterlidir. Sözcüğün yapısındaki *yugur-* ‘yoğurmak’ fiiliyle ilgili olduğu düşünülebilir. Tekin, sözcüğün bir benzer hece yitimi örneği olduğunu düşünür ve sözcüğün etimolojisini *yugur-ur+ça* biçiminde gösterir (2003: 63, 168). Bu bilgiler ışığında, *yugur-* fiilinden sonraki ekin {-(X)r} olduğu söylenebilir. *Yugur-* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları ile Karahanlı Türkçesi metinlerinde tanıklanmazken Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçmektedir. *Yugurça* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tek tanıklaması T1 K2’dir:

[...] *at üze bintüre karıg sökdüm yokaru at yete yadagin ıgaç tutunu agturtum öñreki er yugurça idip ıwırbaş aşdımız yuwulu éntimiz* [...]

“(Askeri) ata bindirerek karları söktüm. Yukarı (çıkarken) atları yedeğe alıp ağaçlara tutunarak çıkardım. Öndeki askerler güç belâ ilerliyorken İvırbaş’ı aştık, yuvarlanarak indik.” (Aydın, 2017: 110-111)

101. yuwul-

‘Yuvarlanmak’ karşılığındaki *yuwul-* sözcüğü, *yuw-* ‘yuvarlamak’ kök biçimine {-(X)l-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Yuw-* kök biçimi ilgili anlamıyla yazıt ve el yazmaları ile Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanmazken Karahanlı Türkçesi

Ahmet Karaman

metinlerinde geçmektedir. *Yuwul-* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tek kullanımı T1 K2' dedir:

[...] *öñreki er yugurça ıdıp ıwırbaş aşdımız yuwulu éntimiz* [...]

“Öndeki askerler güç belâ ilerliyorken İvrbaş'ı aştık, yuvarlanarak indik.” (Aydın, 2017: 110-111)

102. yügerü

‘Yukarı’ karşılığındaki *yügerü* sözcüğünün bir kök biçim olmadığı anlaşılmaktadır. Sözcüğün yapısındaki ekler {+gA} ve {+rU} olarak açıktır. Clauson, *yügerü* ve *yükse-* sözcüklerine **yük* adının kaynaklık ettiğini düşünür (EDPT 915a, 916a). Ancak burada **yük* adına karşılık bulmak güçtür. Söz konusu ad, böyle bir anlamı karşılayacak biçimde Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. *Yük* ‘yük’ sözcüğüne kaynaklık eden **yü-* ‘to carry (something Acc.)’ kök biçimi, bir şeyin taşınması için ‘yerden kaldırılması’ anlamını içermektedir. Clauson’un ifade ettiği ilgili **yük* adının bu **yü-* kök biçimiyle bağlantılı olup olmadığını anlamak eldeki veriler ışığında güçtür. Tekin ise sözcüğün etimolojisini *yüg(g)gerü* < **yüg* ‘yüksek yer’ biçiminde düşünür (2003: 82). Bu iki görüşten birinin seçilmesi, var olan bilgiler ışığında olanaksızdır. *Yügerü* sözcüğü, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Orhon yazıtlarında KT D11, KT G-B, BK D2 ve 10’ da tanıklanmıştır:

[...] *kañım éltéřiş kağanıg ögüm élbilge katunug teñri töpösinte tutup yügerü kötürmiş erinç* [...]

“Babam Elteriş Kağan’ı, annem Elbilge Hatun’u (ebedî) gök, tepelerinden? tutup (göge) yükseltmiş elbette.” (Aydın, 2017: 54) [KT D11]

[...] *türük begler bod[un ö]girip sewinip toñıtmuş közi yügerü körti* [...]

“Türk beyleri (ve) halkı kıvanıp sevinip yere bakan gözlerini yukarı kaldırdı.” (Aydın, 2017: 80) [BK D2]

103. yüz

‘Yüz, çehre, surat’ karşılığındaki *yüz* sözcüğü, **yü-* kök biçimine {-(X)z} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. Erdal, **yü-* ‘to face (towards)’ kök biçiminin *yüz* sözüne kaynaklık etmiş olabileceğini belirtir (1991: 220). Tuncer Gülensoy da sözcüğü **yü-* ‘yayılmak’ + -z biçiminde açıklar (2007: 1196). **Yü-* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. *Yüz* sözcüğü, Orhon yazıtlarında yalnızca KT D33’te geçmektedir:

[...] *yüziñe başıña bir t[egmedi]* [...]

“Yüzüne (ve) başına, biri (bile) değmedi.” (Aydın, 2017: 62).

Sonuç

Orhon yazıtlarının söz varlığının eksiksiz bir biçimde tespit edilebilmesi için bu yazıtlarda geçen ileri ögelerin belirlenmesi gerekmektedir. Yapılan bu çalışmada Orhon yazıtlarındaki ileri ögeler saptanarak bu yapıların etimolojik çözümlenmeleri yapılmıştır. Böylece Orhon yazıtlarının söz varlığında temsil edilemeyen 103 kök biçim kayıt altına alınmıştır. Bu 103 kök biçimden 39’u ad; 64’ü ise fiil köküdür.

İleri ögelerin kök biçimlerinin ortaya konulması, Türk dilinin bilinmeyen kimi ad ve fiil köklerinin tespitini sağlamaktadır. Nitekim bu çalışmada belirlenen kimi kök biçimler yazıt ve el yazmaları içerisinde tanıklanamamış kimileri ise Eski Türkçenin söz hazinesinde daha önce tespit edilememiş yapılardır. Kök biçimlerin belirlenmesi işlemi ayrıca incelenen dönemde bu sözcüklerin anlamlarını, ekleşme durumunda hangi eklerle ne biçimde birleştiklerini ortaya koymaktadır. İleri öge olarak kabul edilen bir yapı tümdengelim yöntemiyle derinlemesine incelendiğinde kimi önemli fonetik, morfolojik ve anlamsal saptamalar ortaya çıkmaktadır. Böylece yapılan bu çalışma, Orhon yazıtlarındaki söz yapımının ve bu yazıtların anlam dünyasının tam anlamıyla anlaşılmasına da katkılar sunmaktadır.

Tespit edilen kök biçimler, Eski Türk yazıtlarının söz hazinesinin dolayısıyla da Eski Türk dilinin söz varlığının zenginliğini göstermektedir. Kök biçimlerin tespiti ayrıca Türk dilinin kavram köklerini ve daha o dönemdeki kavramsal zenginliğini ortaya çıkarmakta önemli bir noktadadır. Türk dilinin dış dünyadaki sınırsız varlığa karşılık bulma sorununda kullandığı yöntemlerin görülmesi adına da kavram köklerinin tespiti önemlidir. Bu çalışmada ortaya çıkan kök biçimler, Orhon yazıtlarının söz varlığını ortaya koyan dizin ve sözlüklerde gereken yeri almalıdır. Tüm bunların yanında, bu çalışmada ortaya çıkan veriler ışığında kök biçimlerin, anlamsal ilişkilerin, söz yapımının ve sözcük hazinesinin karşılaştırılması yoluyla Orhon yazıtlarından kimilerinin tarihlendirilebilmesi noktasında da kimi açıklamalar yapılabilir. Aşağıdaki tabloda, tespit edilen ileri ögeler alfabetik olarak verilmiştir. Tabloda dizin ve sözlüklerde yerini alması gereken kök biçimler, diğer yazıt ve el yazmalarında tanıklandığı yerleriyle birlikte verilmiştir.

İleri Ögeler	Kök Biçimler	Diğer Tanıklamalar
<i>adıncığ</i>	* <i>ad-</i>	-
<i>adrıl- / adrılma-</i>	* <i>ad-</i>	-
<i>akıt-</i>	<i>ak-</i>	-
<i>amti</i>	<i>am</i>	Tuekta III
<i>ançola-</i>	<i>anço</i>	-
<i>arığ</i>	<i>arı-</i>	Lisiç'ya II, Bol'şoy Yaloman/5
<i>arıl-</i>	<i>ar-</i>	Talas 5/1, IB 17-35, U 179: A1
<i>arkış</i>	<i>arka-</i>	-
<i>artat-</i>	<i>arta-</i>	-
<i>artuk</i>	<i>art-</i>	E 28/7, E 42/4, E 48/4-5

Ahmet Karaman

<i>asra</i>	<i>ast</i>	-
<i>aşan- / aşsız</i>	<i>aş</i>	U 5: (BI: 1) A7
<i>ataç</i>	<i>ata</i>	Adrianov/2, Talas 2/6, Talas 3/3, Talas 10/5
<i>azıglıg / azma- / azman</i>	<i>az-</i>	E 10/9, E 11/2-3-6, E 45/5, E 68/12, Or. 8212/78: (A) A6-8-12-13, Or. 8212/78: (B) A2, IB 15
<i>batım / batsık</i>	<i>bat-</i>	ŞU D1
<i>bedük</i>	<i>bedü-</i>	-
<i>beñlig</i>	<i>beñ</i>	-
<i>berüki</i>	<i>berü</i>	E 73/7
<i>bérdin / bérgerü / bérye</i>	<i>béri</i>	ŞU D3, Ta B5
<i>boguz / boguzlan-</i>	<i>bog-</i>	-
<i>borça</i>	<i>bor</i>	-
<i>boşgur-</i>	<i>boş</i>	IB 29
<i>buntut- (: buntur-)</i>	<i>bun- / mun-</i>	-
<i>buyruk</i>	<i>buyur-</i>	-
<i>edgü / edgüti</i>	<i>ed</i>	-
<i>egir- / egri</i>	<i>eg-</i>	-
<i>emgek / emgetme-</i>	<i>emge-</i>	-
<i>erklig</i>	<i>erk</i>	Mendur Sokkon I-II/1-2, E 29/4, E 98/1, U 174a.b (B) A1, Mz. 400: A4
<i>eşilik</i>	<i>eşi</i>	-
<i>ewme-</i>	<i>ew-</i>	-
<i>ıçgın-</i>	<i>ıç-</i>	-

<i>ırak</i>	<i>ıra- / yıra-</i>	-
<i>idisiz</i>	<i>idi</i>	IB 65
<i>kamşag / kamşat</i>	<i>kamış</i>	ŞU G1, IB 10-38
<i>katıgdı</i>	<i>kat-</i>	-
<i>kawış-</i>	<i>*kaw-</i>	-
<i>kazgan- / kazganma-</i>	<i>kaz-</i>	-
<i>kedim / kedimlig</i>	<i>ked-</i>	-
<i>kergek / kergetsiz</i>	<i>kerge-</i>	-
<i>kérü / késre</i>	<i>ké</i>	-
<i>kılıçla-</i>	<i>kılıç</i>	Or. 8212/76: (A) A6; (B) A10-11-12, IB 8
<i>kırgaglıg</i>	<i>kırığ</i>	E 72/2
<i>kısga / kısıl</i>	<i>kıs-</i>	-
<i>kikşür-</i>	<i>kik-</i>	-
<i>kinlig</i>	<i>kin</i>	-
<i>kod- / kon- / kontur- / konul-</i>	<i>*ko-</i>	-
<i>kokılık</i>	<i>kok-</i>	-
<i>korgan / korıgu / kork- / korkma-</i>	<i>korı-</i>	-
<i>kötür-</i>	<i>*köt-</i>	-
<i>kudı</i>	<i>kud-</i>	-
<i>kurıdın / kurıgaru / kurıya</i>	<i>kurı</i>	ŞU D8, ŞU K11, Tes G2, Ta G3
<i>kuwra- / kuwran- / kuwrat-</i>	<i>*kuwur</i>	-
<i>küreg / küregü / kürlüg</i>	<i>kür</i>	-

Ahmet Karaman

<i>olor- / olorma- / olorsık / olort-</i>	<i>*ol-</i>	-
<i>opla- / opul-</i>	<i>*op</i>	-
<i>öñdün / öñre</i>	<i>öñ</i>	-
<i>örtçe</i>	<i>ört</i>	-
<i>ötüg / ötün- / ötünç</i>	<i>öt-</i>	-
<i>sakın- / sakınma- / sansız / sayu</i>	<i>sa-</i>	-
<i>sewin-</i>	<i>sew-</i>	IB 3
<i>sözleş-</i>	<i>*sö-</i>	-
<i>süçig</i>	<i>süçi-</i>	-
<i>sünjüg / sünjüglüg / sünjük / sünjüş / sünjüş-</i>	<i>*sünj-</i>	-
<i>tamgaçı</i>	<i>tam-</i>	-
<i>tapa</i>	<i>tap-</i>	-
<i>taplama-</i>	<i>tap</i>	-
<i>tarkınç</i>	<i>tar</i>	-
<i>telinme-</i>	<i>tel-</i>	-
<i>tewlig</i>	<i>tew</i>	-
<i>tıñla-</i>	<i>tıñ</i>	-
<i>tirgür- / tirig</i>	<i>*tir-</i>	-
<i>tizlig</i>	<i>tiz</i>	IB 60
<i>tod- / tok / tokurkak / tosık</i>	<i>*to-</i>	-
<i>tokı- / tokıt-</i>	<i>tok</i>	-
<i>tolgatma-</i>	<i>tolga-</i>	-
<i>tonlug / tonsuz</i>	<i>ton</i>	-

<i>tugsık</i>	<i>tug-</i>	E 9/2, E 26/2, E 29/1, E 30/1, E 68/10, IB 26-52
<i>tuyma-</i>	<i>tuy-</i>	ŞU K10, IB 61
<i>tügünlüg</i>	<i>tüg-</i>	IB 50
<i>tüketi</i>	<i>tük</i>	-
<i>tüzül-</i>	<i>tüz-</i>	-
<i>ulayu / ulgart- / ulug</i>	<i>ul</i>	-
<i>unama-</i>	<i>una-</i>	E 109/4, IB 38, U5: (BI :II) B5-6
<i>urugsırat-</i>	<i>urug</i>	E 41/10
<i>uzun</i>	<i>uza-</i>	-
<i>üküş</i>	<i>ük-</i>	-
<i>ülüg</i>	<i>üle-</i>	-
<i>yagru / yaguk / yagut-</i>	<i>yak</i>	-
<i>yaraklıg / yaraklıgdi / yarama / yarat- / yaratın- / yaratıt- / yaratur-</i>	<i>yara-</i>	ŞU D10, E 39/6, IB 5-30-41
<i>yarlıka-</i>	<i>yar</i>	-
<i>yawız / yawlak / yawrı-</i>	<i>*yaw-</i>	-
<i>yazı-</i>	<i>yaz-</i>	-
<i>yazın-</i>	<i>yaz-</i>	-
<i>yımşak</i>	<i>*yım-</i>	-
<i>yıraya / yırdınta / yırgaru / yırya</i>	<i>yırı / yir / ir</i>	ŞU D7-11, Ta B5
<i>yinçge</i>	<i>*yinç-</i>	-
<i>yok / yokad-</i>	<i>*yo-</i>	-

Ahmet Karaman

yokaru	*yok	-
yoŋaŋur-	yoŋa-	-
yugurça	yugur-	-
yuwul-	yuw-	-
yügerü	*yü-	-
yüz	*yü-	-

Kısaltmalar

- B → Batı Yüzü.
BK → Bilge Kağan Yazıtı.
BTT → Berliner Turfantexte.
D → Doğu Yüzü.
DLT → Dîvânu Lugâtî't-Türk.
ED → Clauson, 1972.
ETŞ → Eski Türk Şiiri.
G → Güney Yüzü.
IB → Irk Bitig.
K → Kuzey Yüzü.
KÇ → Küli Çor Yazıtı.
KT → Köl Tegin Yazıtı.
Mz. → Mainz.
O → Ongi Yazıtı.
ŞU → Şine Usu Yazıtı.
T1 → Tonyukuk 1 Yazıtı.
T2 → Tonyukuk 2 Yazıtı.
Ta → Tariat (Terh) Yazıtı

Kaynaklar

- Akdemir, Y. & İsi, H. Tarihi Türk Lehçelerinde Yawlak-Yavlak Sözcüğü. *TÜRÜK Dergisi*, 6, (15), 21-37.
- Aksan, D. (1989). Lengüistik Verilere Göre Türk Yazı Dilinin Yaşı Konusunda Değerlendirmeler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 1989/37, 323-329.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2017). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Alimov, R. (2014). *Tanrı Dağı Yazıtları Eski Türk Runik Yazıtları Üzerine Bir İnceleme*. Konya: Kömen Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2008). *Köktürk Harfli Yazıtların İzinde*. Ankara: Karam Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Aydın, E. (2007). Uybat VI (E98) Yazıtında Geçen Azıgılg Kelimesi Üzerine Bir Anlamlandırma Denemesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 2007/II, 15-21.
- Aydın, E. (2008). Bilge Kağan Yazıtındaki Karagan Kısıl Adı ve Yeri Üzerine Düşünceler. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 23, 55-63.
- Aydın, E. (2017). *Orhon Yazıtları Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın, E. (2019). *Sibirya'da Türk İzleri, Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Bang Kaup, W. & Gabain, A. von. (1930). *Türkische Turfantexte III, Der große Hymnus auf Mani*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*. Wiesbaden: Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Veröffentlichungen der orientalischen Kommission 19.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon, I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden - Boston: Brill.
- Gabain, A. von. (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güner, G. (2012). Yarat- 'Yaratmak, halk etmek' Fiilinin Etimolojisi. *Turkish Studies*, 7, (3), 1415-1423.
- Hacıeminoğlu, N. (1984). *Türk Dilinde Edatlar (En Eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar)*. Ankara: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.
- Karaman, A. (2019). Yenisey Yazıtlarında Geçen adrı- seçlin- İkilemesi Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 67, 7-26.
- Karaman, A. (2019). Eski Türkçe az Sesteş Kökü Üzerine. *Çukurova Üniversitesi Türkojji Araştırmaları Dergisi*, 4, (1), 13-34.
- Karaman, A. (2020). Eski Türk Yazıt ve El Yazmalarında Geçen Zıt Anlamlı İkilemeler Üzerine Yapısal ve Anlamsal Bir İnceleme. *Journal of Old Turkic Studies*, 4, (1), 50-97.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtları'ndan Tes - Tariat - Şine Us*. Ankara: Belen Yayıncılık.
- Nalbant, M. V. (2013). Yarlıg Sözcüğü Üzerine Yeni Bir Köken Bilgisi Denemesi. *Turkish Studies*, 8, (9), 327-341.
- Ölmez, M. (1995). Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (1). *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, 5, 227-229.
- Ölmez, M. (2008). Eski Türk Yazıtlarındaki eşük, kedimlig ve teve Üzerine. *Festschrift in Honor of Talat Tekin*, (ed. Mehmet Ölmez). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları, 333-340.

- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin - Çeviri - Sözlük*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Röhrborn, K. (1977). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung I, a-agrig*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II, Maytrisimit*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tekin, Ş. (1980). *Maitrisimit Nom Bitig, Die Uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāsika-Schule 1. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen, 2. Teil: Analytischer und lücklaufiger Index, (Berliner Turfantexte IX)*. Berlin: Akademie Verlag.
- Tekin, Ş. (2001). *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (1968). *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington: Indiana University.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: TDAD.
- Tibikova, L. vd. (2012). *Katalog Drevnetyurkskih Runičeskix Pamyatnikov Gornogo Altaya. Gorno-Altaysk: Gorno-Altaysk Gosudarstvennyy Universitet*.
- Topuz, G. (2017). Yavuz ve Yavlak Kelimelerinin Etimolojilerine Dair Düşünceler. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 165-175.
- Uçar, E. (2017). Köl Tegin (G9) ve Bilge Kağan Yazıtlarındaki Arılığ (K7) Üzerine. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1, (1), 61-67.
- Uçar, E. (2020). Eski Türkçe Ulug'un 'Büyük' Yapısı Üzerine. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2, 23-34.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Üşenmez, E. (2010). *Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Yalçın, S. K. (2016). Geri Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine Bir Değerlendirme. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56, 767-774.
- Yıldırım, F. (2017). *Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zieme, P. (1985). *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren, (Berliner Turfantexte XIII)*. Berlin: Akademie Verlag.